

Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859–1923

Taner Timur*

Fransızlar, tarihlerini 1789 Devrimi'nden itibaren ikiye ayırırlar ve Devrim'den önceki dönemi "*Eski Rejim*" olarak adlandırırlar. Hukuki planda tüm ayrıcalıkları ortadan kaldıran bu devrim modern çağı başlatıyor, *Aydınlanma* ilkelerini hayata geçirmek için "evrensel akıl" yolunu gösteriyordu. Ulusal Meclis'in 26 Ağustos 1789'da kabul ettiği *İnsan ve Yurttaşlık Hakları Beyannamesi* daha ilk maddesinde tüm insanların "özgür ve kanun önünde eşit vatandaş olarak doğduklarını ve öyle kalacaklarını" ilan etmişti. Bu ise Devrim'e evrensel bir boyut kazandırıyor.

Aradan geçen iki yüz yılı aşkın zaman süresinde bu "akıl yolu" beklenen sonuçları verdi mi?

Bugün biliyoruz ki devrim ütopyası gerçekleşmedi ve çağdaş dünya aslında insanlık onurunun ve bireysel özgürlüklerin değil, eşitsizlik ve ayrıcalıkların hegemonyasını yaşıyor. Kuşkusuz, bu sonuçlar, halkların ve ulusların gelişme düzeylerine ve sınıfsal yapılarına göre farklı oldu. Tarihte ilk kez küresel potansiyel taşıyan bir üretim biçimi olan kapitalizm Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da hızla gelişirken, insanlığın feodal-patriarkal ilişkiler içinde yaşayan büyük bir bölümü gelişmeye ayak uyduramadı ve giderek sömürgeleştirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sömürge ilişkilerine biçimsel planda son verildi ise de,

* Prof.Dr., A.Ü. SBF Emekli Öğretim Üyesi

bu bağlar, kapitalizmin uluslararası planda *eşitsiz ve bağlantılı gelişme* eğilimine uygun biçimde, farklı görünümde altında varlıklarını sürdürmeye devam ettiler. Bu durum da kaçınılmaz olarak, pozitif bir anlamla yüklü *modernleşme* kavramını gündeme soktu ve tartışma konusu yaptı.

Çağdaş “modernleşme” kavramı çeşitli yönlerden ele alınmış, sürecin farklı özelliklerinin altı çizilmiştir.¹ Oysa, aslında, bu yönde ileri sürülen tüm kriterleri (rasyonelleşme, cemiyetleşme, ileri işbölümü vb.) içinde barındıran kavramlar daha çok “kapitalistleşme” ve ona taban oluşturan “uluslaşma” kavramlarıdır. Toplumsal evrimimizde yüksek öğretimin, özellikle *Mekteb-i Mülkiye*’nin rolü ve önemi de bu “ulus inşası” (nation building) sorunsalı bağlamında ortaya çıkıyor.

Osmanlı İmparatorluğu din, dil ve kültür itibariyle farklı halk topluluklarından oluşan geleneksel bir imparatorluktu ve bu özelliğiyle kapitalist bir metropol çevresinde yaratılmış sömürge imparatorluklarına benzemiyordu. Osmanlı imparatorluğunda yönetici sınıfı teşkil eden Türk-Müslüman zümre, Britanya adalarındaki ya da Francia’daki eski halklar (Angl’lar, Saksonlar, Keltler, Gaulois’lar vb.) üzerinde egemenlik kuran fetihçi Normanlar veya Franklar gibi, Anadolu ve Balkan halkları üzerinde egemenlik kurmuş ve sipahileri, zaimleri, şehzadeleri ve sultanlarıyla bir çeşit aristokratik zümre oluşturmuştu.² Osmanlıların yönetici dehası, feodal dağılmayı önlemek üzere bu aristokratik zümreyi merkezi bir ordu (Yeniçeriler) ile dengelemek şeklinde ortaya çıktı. Bu denge yüzyıllarca sürdü.

1 Şimdiye kadar “modernleşme” kavramı çeşitli antitetik ikilemler içinde tanımlanmaya çalışılmıştır: Cemaat-cemiyet, rasyonalizm-skolastik, statü-akit, mekanik dayanışma-organik dayanışma ikilemleri gibi. Oysa, Fransız sosyologu Pierre Bourdieu’nün de işaret ettiği gibi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra geniş bir kullanım alanı bulan “modernleşme” kavramı, günümüzün fetiş kavramı olan “küreselleşme”nin ilk versiyonu sayılabilir. Modernleşme kuramları, Weber’in hayli kötümser yorumuna rağmen, ileri kapitalist ülkeleri “model” ve “ideal tip” kabul ediyor ve son tahlilde de “Batı’nın uygarlaştırıcı misyonu”nu insanlığın refaha kavuşmasında tek çıkar yol olarak gösteriyordu. Bourdieu’nün ifadesiyle, bu yorum, uzun süre, çeşitli gelişme aşamalarındaki toplumları iktisaden en ileri topluma, yani “insanlık tarihinin amacı ve son aşaması” statüsüne yükseltilmiş Amerikan toplumuna göre değerlendirme amacıyla kullanılmıştı. Oysa bu yaklaşım, aslında, naif bir etnosantrizmin sözde bilimsel adından başka bir şey değildi. Günümüzde ise, post-modern düşüncenin de etkili olduğu bir ortamda, “modernleşme” kavramı, sosyal sınıf gerçeğini ve çıkar çelişkilerini yadsır ya da gizler biçimde, uluslararası ilişkileri bir “küresel köy”ün kader birliği yönünde değerlendirmeye başlamış ve yerini de daha çok “küreselleşme” kavramına bırakmıştır. Bkz. Pierre Bourdieu; *Propos sur le Champ Politique*, Presses Universitaires de Lyon, 2000, s. 97.

2 Augustin Thierry; *Histoire de la Conquête de l’Angleterre par les Normands*, Paris, 1867, cilt II, s. 298 (ilk baskı 1825). Bu benzerliğe dikkati çeken A. Thierry, tarihe sosyal sınıflar bağlamında bakan yaklaşımıyla (Guizot, Thiers ve Mignet gibi) tarihi maddeciliğin kurulmasına katkıda bulunmuş tarihçiler arasındadır. Bu konuda ayrıntılı açıklamalar için bkz. T. Timur; *Osmanlı Toplumsal Düzeni* (İmge, 2001).

Osmanlı toplumunun -en iyi ifadesini Kınalızade Ali Efendi'nin "Daireyi Adliye"sinde bulan- toplumsal ahengi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Batı Avrupa'da filizlenen kapitalist üretim biçiminin dürtüsüyle sarsıldı. İktisat tarihçilerinin Elbe nehrinin doğusunda gözledikleri "ikinci feodalite" kapsamında "ayan"laşma ve "derebeyi"leşme süreci bu dönemde başlar. Ne var ki Osmanlı yönetici zümresi, klasik çağın kurumsal yapısının bu yüzyıllarda giderek yozlaşmasına rağmen, sistemin, Batı feodalizminde olduğu gibi tamamen özerk malikâneler, beylikler ve paşalıklar halinde dağılmasını önlemeyi başardı. Oysa bu başarı Osmanlı toplumsal sisteminin iç dinamikleri sayesinde değil, Batı kapitalizmi ile kurulan yeni ilişkilerin ve bu bağlamda ortaya çıkan yeni diplomatik bağlantıların sonucu olarak gerçekleşmişti. Osmanlı yönetici zümresi tarafından, bugün "modernleşme çabaları" olarak adlandırdığımız ve kendilerinin de "ıslahat", "tanzimat", "temeddün", hatta "sivilizasyon" gibi terimlerle ifade ettikleri girişimler de bu sıralarda başladı.

Tarihin garip bir tecellisi olarak, Osmanlı Devleti'nde "yeni düzen" anlamına gelen "Nizam-ı Cedid" fikrini ortaya atan ve bunu askeri planda gerçekleştirme çabasına giren III. Selim de 1789'da, yani Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği yıl tahta çıkmıştı. Aslında Osmanlı düzeni askeri bir düzen olduğu ölçüde, *Nizamı Alem* fikrinin yerini alan *Nizamı Cedid* fikri de sadece askeri alanı değil, tüm toplumu kuşatan bir toplumsal paradigma işlevi yükleniyordu. Gerçekten de Osmanlı tarihinde büyük çalkantılarla ve ileri-geri adımlarla ilerleyecek olan yeni bir dönem başlamıştı. Jürgen Habermas'ın ifadesiyle, "Avrupa'da, modern zamanlar, Osmanlı İmparatorluğu, Rus İmparatorluğu ve eski Roma-Germen İmparatorluğu gibi birçok halkı bir araya getiren modernizm öncesi imparatorluk biçimlerinin istikrara kavuşmasına olanak tanımadı".³ Bu istikrarsızlığın çeşitli nedenleri vardı.

Osmanlı yönetici zümresi, benzer diğer geleneksel imparatorluklarda olduğu gibi, ticari ve iktisadi hayatı küçümsüyordu. Geçimini doğrudan emekçilerin artı-ürününe el koyarak (ürün-rant) sağlayan bu zümre fiskal sınırlar içine hapsedtiği iktisat politikasını sonuna kadar tutucu bir biçimde uygulamış ve kapitalist gelişmeyi sağlayacak para-rantına bir türlü geçememiştir. Marx, *Kapital*'de, Osmanlı Devleti'nin uzun ömrünü bu olguya bağlar. "Asya'da toprak rantı, diyordu Marx, vergilerin temel unsurunu oluşturur. Durgun üretim ilişkileri içinde yer alan bu rant biçimi eski üretim biçimini devam ettirir. Türk İmparatorluğu'nun uzun sürmesinin sırrı buradadır".⁴ Elbette ki, bu, Osmanlı toplumunun tamamen aynı ekonomi içinde yaşadığı anlamına gelmiyordu. Osmanlıların *corpus juris civilis*'i sayılabilecek Multeka'nın "evzâtı sûkiye" (pazar insanları) dediği esnaf,

3 J. Habermas; *L'Intégration Républicaine*, Paris, Fayard, 1998, s. 69.

4 Karl Marx; *Le Capital*, Paris, Ed. Sociales, 1973, kitap I, cilt I, s. 146.

tüccar ve sarraflardan oluşan zümre ile başta hanedan mensupları olmak üzere yüksek yönetici sınıf büyük ölçüde para ekonomisi içindeydi. Fakat kapitalist üretim biçimine yol açacak parasal sermaye en çok büyük tüccar ve sarraflar elinde toplanıyordu. Osmanlı modernleşme çabalarının temel açmazı da bu noktada ortaya çıkıyordu.

Kapitalist üretim biçimi ulusal bilinç ve rasyonel davranış kalıpları inşa ederek, ulus-devlet tabanında gelişti. Aynı zamanda bir sekülerleşme süreci olan bu süreçte devlet ve devletin ideolojik aygıtları ilk planda rol oynadılar. Ortaçağın cemaatçi yapısından modern toplumların “kanun önünde eşit vatandaş” statüsüne geçiş özellikle iki devlet organı tarafından gerçekleştirilmiştir: Genel askerlik mecburiyetine dayanan bir ordu ve yine herkese en azından bir ilköğretim zorunluluğu koyan bir öğretim sistemi. Bunlardan ordu, “vatan”; okul da “ulusal bilinç” kavram ve olgularının potası oldular.

Habermas’ın dediği gibi, aslında, “Askerlik görevinin genelleşmesi vatandaşlık haklarının karşılığında başka bir şey değildi. Vatan için savaşmaya ve ölmeye hazır olmak suretiyle ulusal bilinç ve cumhuriyetçi espri ortaya konmuş oluyordu. Bu da, milliyetçilikle cumhuriyetçilik arasında başlangıçtan itibaren birbirini tamamlayıcı bir ilişkinin mevcut olduğunu gösteriyordu”.⁵ Bu konuda örnek olacak adımlar önce Prusya tarafından atılmış, daha sonra da diğer ülkeler de aynı yolu izlemişlerdir. Fransız tarihçi P. Cabanel’in ifadesiyle “komuta dili –Fransızca, Almanca, İtalyanca- orduda tüm anlamını kazanıyor ve kolektif olarak asker yazılanlar (bu sözcük tam da uluslaşmayı ifade ediyor) gelinen yöreler, isimler, aksanlar ve hatta tayin edilen yerlere gidilirken yapılan seyahatler sayesinde ‘ulus’u cismani biçimde keşfediyorlardı.”⁶

Okula gelince, o da ortak anılardan ve ortak değerlerden oluşan bir ulusal tarih bilinci yaratıyordu. Dominique Schnapper, uluslaşma sürecini anlatan ilginç eserinde, “Tüm ulus kuramcıları –Rousseau, Kant, Fichte, Mauss- okul üzerinde ısrar ettilerse, diyor, bu, okulun teknik bilgiler vermesinden ziyade vatandaş yetiştirme özelliğindedir”.⁷ İlginçtir ki, Schnapper’den çok daha önce, Osmanlı toplumuna “imtizacı akvam” (kavimlerin uyuşması) arayışı içinde yaklaşan Namık Kemal de *İbret* gazetesinde şunları yazmıştı: “İnsanlar beyninde imtizaç, ülfetle (yakınlık kurmayla) olur. Çocuklukta ve bhusus mektepte husule gelir. Şimdi şu imtizaç maksadınca bize lâzım olan her cinsten, her mezhepten çocuk kabul eder mektepler yapmağa çalışmaktır.”⁸

5 J. Habermas, age, s. 71.

6 Patrick Cabanel; La Question Nationale au XIX. Siècle, Paris, La Découverte, 1997, s. 84.

7 Dominique Schnapper, La Communauté des Citoyens, Paris, Gallimard, 1994, s. 41.

8 Namık Kemal; Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri, Bütün Makaleleri I; yayına hazırlayanlar Nergiz Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2005, s. 101. (20 Haziran 1872 tarihli makale).

Demek ki okulun işlevi sadece herkesi okuryazar yapmak değildi. XIX. yüzyılda gelişmeye başlayan toplum bilimleriyle karşılıklı etkileşim içinde olan tarihçilikteki gelişmeler de bu konuda belirleyici oldular. Özellikle tarihi analizlerini doğuş halindeki modern sınıfların varlığına dayandıran ve bu bağlamda tarihi maddeciliğin doğuşuna katkıda bulunan Fransız tarihçileri (A. Thierry, F. Guizot, A. Thiers vb.) de unutmamamız gerekiyor.

Şimdi bu genel çerçevede içinde Osmanlı Devleti'nin "modernleşme" denilen *uluslaşma ve kapitalistleşme* (ve eşzamanlı olarak *rasyonelleşme ve laikleşme*) çabalarında karşılaştığı engelleri çözümlenmeye çalışalım. Bu çok yönlü, karmaşık girişimleri burada sadece yüksek öğretim ve Mekteb-i Mülkiye'nin bu süreçteki yeri açısından tartışacağız.

Osmanlı Devleti, Islahat ve Eğitim

Osmanlı Devleti'nde de, Batı'da olduğu gibi, çağdaş ulusu ve bu çerçevede kapitalizmi inşa etme görevi devlete düşen bir görevdi; fakat Osmanlılar bu açıdan batılı ülkelerden iki noktada ayrılıyorlardı. Birincisi sanayileşmenin ilk geliştiği ülkelerde önce "millet" bilinci oluşmuş ve daha sonra böyle bir millet olgusu temelinde imparatorluklar kurulmuştu. Oysa Osmanlı Devleti'nde uluslaşma çabaları "imparatorluk" çerçevesinde başladı ve bu da halkların bütünleşmesini önleyen "Millet-i Hâkime" fikriyle bu girişimleri biçimlendiren özgül bir etken oldu.⁹ İkinci fark ise şuydu: Osmanlı İmparatorluğu, bünyesini oluşturan halklar açısından batılı ülkelerden din ve dil farkları itibarıyla çok daha karmaşık bir yapı arz ediyordu ve böyle bir yapıdan türdeş bir ulus çıkarmak Batı'da olduğundan çok daha zordu. Bunun için her şeyden önce merkezi bir devlet ve rasyonel bir bürokrasi oluşturmak ve bunun aygıtlarıyla modern bir vatandaşlık bilinci geliştirmek gerekiyordu. Ne var ki Batı Avrupa'da merkezî devletler XVI. ve XVII. yüzyıllarda kurulurken, Osmanlı Devleti'nde aynı dönemde tersine bir süreçle feodalleşme ve yerelleşme eğilimleri yaşanmış ve ülke Aydınlanma hareketinin de dışında kalmıştı.

Osmanlı Devleti'nde modern ve merkezi bir devlet yönündeki çabalar ülkenin kendi iç dinamikleri ile değil, Batı'nın zorlamaları ve kontrolü altında cereyan etti ve bu süreçte en radikal hamle de, ifadesini, yüzyıllarca Osmanlı merkezîyetçiliğini sağlamış yeniçeri ocağının yok edilmesinde ve onun yerine, sadece topu tüfeği

⁹ İlginçtir ki, 1908'de, yani "Hürriyetin İlanı"ndan sonra bile Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin'de yazdığı "Millet-i Hâkime" başlıklı bir başyazıyı "ne denirse densin, memlekette millet-i hâkime Türklerdir ve Türkler olacaktır" diyerek bitiriyordu. Aslında H. C. Yalçın bu yazısında gayrimüslimlerin tam siyasal haklarını savunuyor, fakat kritik konularda son sözün de "hukuk-u tarihiyeleri ve hukuk-u fatihaneleri olan Türklerde" olmasını zorunlu görüyor. Tanin, 7 Kasım 1908. No 97.

değil, giyecekleri bile Batı'dan alınan ve batılı subayların eğitime terk edilmiş bir ordu inşasında buldu. Böylece ortaya sadece Müslümanların askerlik yaptığı ve bir çeşit "kan vergisi" ödediği, gayrimüslimlerin ise "bedel" ödeyerek bu yükten kurtuldukları ve iktisadi güçlerini pekiştirdikleri bir düzen ortaya çıktı. Hiç kuşku yok ki böyle bir düzen seküler ve ulusal bir kaynaşmaya tamamen ters, dini ve etnik ayrışmaları körükleyecek bir düzendi. Kısaca Osmanlılar çağdaş bir vatandaş inşasında pota teşkil edebilecek modern bir ordu kuramadılar ve çok dinli bir imparatorluğu sonuna kadar bir İslam ordusuyla korumaya çalıştılar.¹⁰

Ya eğitimdeki gelişmeler?

Aslında eğitimdeki gelişmeler de bundan çok farklı olmadı. Osmanlı eğitimi, mahalle (ya da sıbyân) mekteplerinde verilen bir ilköğretim ile orta ve yüksek öğretimi kapsayan medrese sisteminden oluşuyordu. Mahalle mekteplerinde Arapça Kuran bilgileri veriliyor ("Talimi Kuran" yapılıyor) ve bu öğreti de Türkçe basit din ve ahlak bilgileriyle tamamlanıyordu.¹¹ Medreselerde de kadı, molla ve müderris yetiştirilecek şekilde İslam ilimleri okutuluyordu. Bunların dışında bir de Saray Okulu (Enderun) vardı. Yönetici zümreleri (kapıkullarını) yetiştiren Enderun teori ile pratiği birleştiren öğretimiyle seküler potansiyel taşıyan bir okuldu. Kökeni II. Murat'a kadar uzanan bu okul bu niteliğiyle batılı gözlemcilerin de takdirini kazanmıştır.¹²

Osmanlıların "Nizam-ı Cedid" ve "Tanzimat" zorunluluğuna inandıkları yıllarda gerek medrese sistemi gerekse Enderun okulu yozlaşmış ve oligarşik çıkarların aracı haline gelmişti.¹³ Bu durumda yapılması gereken şey de mahalle

10 Bu gelişimin öyküsü için bkz. Ufuk Gülsoy; Osmanlı Gayrimüslimlerinin Askerlik Serüveni, İstanbul, Simurg, 2000.

11 Yahya Akyüz; Türk Eğitim Tarihi, İstanbul, Kültür Koleji Yayınları, 1994, s. 72-78.

12 Bkz. Barnette Miller, The Palace School of Muhammad the Conqueror (Cambridge, Harvard University Press, 1941). Miller'in de sözünü ettiği XVII. yüzyıl yazarlarından Michel Baudier, Enderun Okulu hakkında 1624 yılında şunları yazmıştı: "Türk Devleti, çok sayıda genç insan arasından, doğuştan gelen yeteneklerini sanat yetkinlikleri ile tamamlayarak ve onları dürüst kılan sıkı bir disiplin altında, iyi gıdayla en güzel ruhlu seçkinler haline getirerek zenginleşiyorsa, buna şaşmamak gerekir." Histoire Général du Sérail et de la Cour du Grand Seigneur Empereur des Turcs, Paris, 1624. s. 119. Dr. Ülker Akkutay, İstanbul Belediye Kütüphanesinde bulunduğu "Enderun Tarihi" başlıklı anonim bir yazmaya dayanarak okulun II. Murat zamanında kurulduğunu, fakat gerçek şahsiyetine Fatih Sultan Mehmet zamanında kavuştuğunu ve sadece bir devşirme okulu olmaktan çıkarak "mülki ve idari kadronun eğitimine de yöneldiğini" ileri sürmektedir. Bk. Enderun Mektebi, Ankara, 1984. s. 26.

13 Osmanlı medreselerindeki dönüşümün öyküsü için bkz. Madeline C. Zilfi; Dindarlık Siyaseti: Osmanlı Uleması, Klasik Dönem Sonrası 1600-1800; İstanbul, Birleşik Yayınları, 2008. Enderun Okulu'nda ise çöküşe, Miller'e göre, Saray oğlanlarının XVII. Yüzyılda Saray'daki siyasi entrikalara karışmaları neden olmuştu. age; s. 175. Enderun'un son dönemiyle ilgili eğlenceli (ve hazine) bir tablo için bk. Hafız Hızır, İlyas Ağa; Tarihi Enderun-Letaifi Enderun 1812-1830; Yayına hazırlayan Cahit Kayra, İstanbul, Güneş Yayınları, 1987.

mekteplerinden başlayarak bu öğretim kurumlarını ele almak ve bunları köklü bir reforma tabi tutmaktı. Ne var ki yapılan bu olmadı. Belli bir çıkar sisteminin ifadesi olan mevcut yapıya dokunulmadı ve sistemin dışında ve sisteme karşı yeni bir yapılanmaya girildi. Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye gibi yüksek okulların kuruluşu böyle bir reform anlayışının ürünüdür.

Osmanlı eğitim reformunda Fransız etkilerinin ağır bastığı bilinen bir husustur. Bu konuda daha çok geleneksel Osmanlı-Fransız dostluğuna ve henüz şehzade iken Fransa kralı XV. Louis ile mektuplaşan III. Selim'in ilham kaynaklarına gönderme yapılır. Oysa Osmanlı öğretim sistemindeki gelişmeleri Fransa ile paralellige sokan bazı nesnel koşullar da vardı. Nasıl Fransa'da yüksek öğretim, *üniversite-yüksek okullar* ikilemi içinde geliştirse, Osmanlı yüksek öğretimi de *medrese-enderun* ikilemini yaratmıştı.

Fransa'da yüksek öğretimde ön planda yer alan yüksek okullar (Ecole Polytechnique, Ecole Normale Supérieure vb.) Fransız Devrimi'nin ürünüdür ve bu elitist öğretim sisteminde üniversiteler hep ikinci planda kalmıştır. Hatta Napolyon Bonapart imparatorluğunu ilan ettikten sonra üniversiteleri kapatmış ve ülkeyi "kadro okulları" niteliğindeki bu yüksek okullarla yönetmişti. Osmanlılar medreseleri kapatmadılar, bunun dışında modern bir yüksek öğretim yapısı kurmaya çalıştılar. Medrese öğretimin çağdışı kaldığı bir dönemde devlet yöneticilerini çağdaş bir zihniyetle donatmak amacıyla yeni okullar kurdular. 1859 yılında öğrenime başlayan *Mekteb-i Mülkiye* kuşkusuz bu kadro okullarının en önemlilerinden biriydi.

Kuruluş ve İlk Dönem: 1859–1877

Mekteb-i Mülkiye Tanzimat'tan sonra hızlanan modern ve merkezi bir devlet kurma girişimlerinin bir parçası olarak 1859 yılında kuruldu. Bu kuruluşu giden süreç, bir yıl önce, Tanzimat'ın yasa ve tüzüklerin hazırlanmasında yardımcı olmak üzere kurmuş olduğu Meclis-i Vâlâ'nın Sadaret'e sunduğu bir öneriyle başlamıştı. Okulun gerekçesi niteliğindeki belge (mazbata) o yılların kamu yönetimi gerçeğini bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Gerçekten de, belge, bir yandan o dönemde kaymakam ve mal müdürlerinin "kendilerine gönderilen emirlerin ahkâmını anlamaya kadir olamayacak" kadar cehalet içinde bulduklarını kaydediyor, öte yandan da "ticaret ve sanâyiin ilerlemekte olmasından dolayı düvel-i ecnebiye ile çoğalmakta olan münâsebât ve muamelâtın" lâıykıyla yürütülmesi için, "memlekette bulunan memurların umûr-u mülkiyeye ve usûl-ü düveliyeye filcümle vukufu olma(ları)" gereğinin altını çiziyordu.¹⁴ Bu "vukuf"u (bilgi

14 Mülkiye Mektebi'nin kuruluşu ile ilgili yedi arşiv belgesi Dr. Ali Çankaya'nın Mülkiye tarihinde sunulmuştur. Çankaya'nın notuna göre bunlar Ankara D.T.C. Fakültesi tarih profesörlerinden Cemal Tükin tarafından, kendileri Başvekâlet Arşiv Müdürlüğü'nde araştırma yaptığı sırada bulunmuş ve

donanımını) ise, programa konacak “Ekonomi politik, Devletler Hukuku, Tarih, Hesap, Coğrafya, Muahedât-ı Devlet-i Aliye” gibi -medreselerde okutulmayan- dersler sağlayacaktı. Böyle donanımlı idareciler yetiştirilmesinin başka bir yararı da “ecneblerin bir takım müdahalelerini ve halka zarar vermelerini” önlemek olacaktır.

Bütün bunlar Batı müdahalelerini önlemenin yolunun daha çok “batılılaşma”dan geçeceğinin artık anlaşıldığını gösteriyordu. Fakat belki de en önemli sorun bu dönüşümü sağlayacak eğitimcileri bulmaktı. Osmanlılar soruna kendilerine özgü pragmatizm içinde çözüm aradılar.

Açılışla ilgili resmi bildirimini 28 Ocak 1859 tarihli *Takvim-i Vekayi*'de yer alan *Mekteb-i Mülkiye*'ye, ellisi ilk yıl, diğer ellisi de ertesini yıl olmak üzere yüz öğrenci (“şâkirdan”, “nefer”) alınacaktı.¹⁵ Nizamnameye göre (md. 3) bu öğrenciler devlet kalemlerinde çalışan kâtipler, belli düzeydeki (gramer ve mantık okumuş) medrese öğrencileri ve benimsenecek bir yolla “sair sınıflar” arasından seçilecekti.¹⁶ Başlangıçta, Okul'a maaşları 500 ile 1500 kuruş arasında değişen altı tane de öğretim üyesi tayin edilmiş ve *Mekteb-i Mülkiye* öğretimine bu koşullar altında başlamıştı.

Mekteb-i Mülkiye Kırım Savaşı'ndan sonra yayınlanan ve reform tarihimizde *Islahat Fermanı* olarak anılan girişimin esprisi içinde kurulmuştur. Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğindeki bu belge devlet yönetimine gayrimüslimlerin de eşit haklarla katılacakları ilkesini yineliyor, ayrıca Ferman Paris Barış Anlaşması'na bir maddeyle (9. madde) ithal edilerek büyük devletlerin bir çeşit garantisine altına alınıyordu. Her ne kadar aynı maddede bunun Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale nedeni olmayacağı belirtilmiş ise de, başta Reşit Paşa olmak üzere bazı devlet adamları bunu böyle anlamışlar ve Ferman'a karşı çıkmışlardı. O yıllar “ulusallık” ilkesinin Osmanlı iç politikasına da girdiği yıllardı.

Ahmed Cevdet Paşa, daha sonraları, bu gelişmeleri *Marûzat*'ında şöyle anlatmıştır: “Fransız İmparatoru III. Napolyon İtalya meselesinden dolayı kavga

ilk kez Siyasi İlimler Mecmuası'nın 104, 105, 106, 107 ve 108. sayılarında yayınlanmıştı. Bkz. Mücellitoğlu Ali Çankaya; *Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, 1859-1949; Ankara, 1954, cilt I, s. 7.

15 Haber tümüyle A. Çankaya tarafından alıntılanmıştır. age, s. 5-6. Okul'a kabul edilecek ilk elli kişinin sınavları da yapıldıktan sonra, *Mekteb-i Mülkiye* “12 Şubat 1859 Cumartesi günü, Sadrazam Ali Paşa başkanlığındaki hükümetin tümüyle katıldığı ve İstanbul'un tüm ileri gelenlerinin yer aldığı bir törenle” öğretime başlamıştır. M. Hikmet Yavuziğit, *Mülkiye Tarihi 1859-1999*, Ankara, 1999, s. 13.

16 Sadaret mazbatasında okula alınacak öğrenciler arasında “taşrada bulunan hanedan-zâdelerin münasipleri” de sayılmıştı. Bu madde herhalde uygun bulunmamış ve Nizamname'ye “sair sınıflardan” şeklindeki genel ifade eklenmiştir. A. Çankaya, age, s.16.

ettiği sırada bir 'nationalité = kavmiyet' meselesi meydana koydu; bu ise bunca yıllardan beri mer'î olan hukuku hükümete dokundu".¹⁷ İlginçtir ki Namık Kemal de bu muhafazakâr devlet adamıyla aynı fikirdeydi ve Ferman'ın yol açtığı müdahalelerin Osmanlı iç politikasında "şahsi bir takım rekabetler" yaratarak dış güçlerin düşmanlığından da kötü bir tesir yaptığını ileri sürmüştür.¹⁸ Şaire ve şairin aynı makalede gönderme yaptığı dönemi yakından tanımış "hakayik-şinaslara" (gerçek-severlere) göre, yabancı güçleri iç politikada kullanmak ve "Avrupa nazarında daha ziyade makbuliyet kazanmak" için rekabet etme çığırını Mustafa Reşit Paşa açmış, fakat daha sonra kendisi de bu politikanın kurbanı olmuştu. Reşit Paşa'nın savunduğu İngiliz yanlısı politikanın, yerini, Ali ve Fuat Paşalar zamanında Fransız yanlısı politikaya terk etmiş olması bu dönüşümün somut ifadesiydi. Yeni Osmanlıların, aslında Mısır hıdivliği kavgası veren Mustafa Fazıl Paşa'yla beraber Ali Paşa düşmanı olmalarının da belki en önemli nedeni buydu.

Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere ile birlikte savaşmış ve savaştan sonra da ülkede Fransız nüfuzu ön plana çıkmıştı. Fransa İmparatoru III. Napolyon, I. Napolyon'a özenerek bir "ulusallık ilkesi" izliyor, fakat bunu tamamen demagojik bir biçimde Fransız çıkarları yönünde kullanıyordu. Engels'in deyişiyle "saf borsa kurallarına göre" yürütülen bu politikada "ulusallık ilkesi" de bir "spekülyasyon" aracı olmaktan öte bir anlam taşıymıyordu.¹⁹ Böyle bir politika karşısında Osmanlı reformistlerine düşen ise doğru ile yanlış birbirinden ayırmak, çağdaş bir ulus kurma çabalarını "Düvel-i Muazzama"nın çıkarlarının ve müdahalelerinin esiri olmadan yürütebilmektir. Yüksek öğretimde reform girişimi bu çabalarda önemli bir halka teşkil ediyordu.

Uzun yıllar Osmanlı hizmetinde çalışmış ve bir ara da Mülkiye'de öğretmenlik yapmış olan Alman şarkiyatçısı A. D. Mordtmann'a göre Mülkiye'nin kuruluşunda başrolü Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa oynamıştı.²⁰ Süreçte dönemin ileri düşünceli

17 Ahmed Cevdet Paşa, Marûzat, yayına hazırlayan Yusuf Halaçoğlu, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1980, s. 42.

18 Namık Kemal, age, s. 150-156. 28 Eylül 1288 tarihli ve Şark Meselesi II başlıklı makale. N. Kemal'in cümlesi aynen şöyledir: "Asıl teessüf olunacak yer ise şark politikasında şahsi bir takım rekabetlerin münafesât-ı düveliyeden ziyade sül-i tesiri görülmüş olmasıdır".

19 F. Engels, Révolution et Structures de L'Etat national başlıklı makaleden. (Marx-Engels, Ecrits Militaires içinde, Paris, L'Herne, 1970, s. 541).

20 Tanzimat'ın önde gelen devlet adamlarından olan Kıbrıslı Mehmet Paşa 1859 yılının son aylarında (yani tam Mülkiye Mektebi kurulurken) sadrazamlık yapmıştı. Lord Byron'un, şairin ölümünden sonra İstanbul'a yerleşerek saray doktoru olan eski doktoru J. Millingen'in boşandığı (Fransız asıllı) karısıyla evlenen Mehmed Paşa'nın ilginç bir yaşam öyküsü vardır. Dr. Millingen'le Kıbrıslı Mehmed Paşa ve Melek Hanım adını alan karısının kavgalarını "Millingen Ailesi ve Osmanlı Tarih Yazımı" başlıklı makalemde anlatmıştım. Bkz. Yakın Osmanlı Tarihinde Aykırı Çehreler, Ankara, İmge Yayınları, 2006, s. 47-63.

alimlerinden ve o sırada Maarif Nazırı vekili olan, tarihçi Hayrullah Efendi'nin de katkıları olmuştur.²¹

Fransa'da eğitim görmüş olan Kıbrıslı Mehmed Paşa Abdülmecid döneminin son yıllarında bu tasarısını gerçekleştirmek için bir vakıf kurmuştu. Mordtmann'ın ifadesiyle, kurulacak okulda "gençler eyalet idaresi için gerekli vasıfları kazanmak üzere, çoğu Hıristiyan ve Avrupalı olan başarılı öğretmenlerden eğitim alacaklardı".²² Öğretim süresi iki buçuk yıl olacak ve okulda iktisat, özel hukuk, kamu hukuku, tarih, coğrafya gibi çağdaş disiplinler okutulacaktı. Görüldüğü gibi bu anlatı Mülkiye'nin kuruluş öyküsüne çok uygundur ve, öğretim kadrosunun iyi seçilmesi koşuluyla, modern bir ulus oluşturma yönünde isabetli bir adımdır. Ne var ki Mordtmann ve dönemin birçok tanığı bu ilk dönemin pek de beklenenlere uygun ve başarılı olmadığı kanısındadırlar.

Bu başarısızlığın nedenleri nelerdi?

Mekteb-i Mülkiye'nin sonradan "atik" ya da "kadim" denilen bu ilk döneminde beklenenleri verememesinin nedenlerinden biri, o tarihlerde Osmanlı Devleti'nde memurların ve idari birimlerin statüsünü belirleyen modern bir mevzuatın bulunmamasıydı. O günkü koşullarda merkezden eyaletlere tayin edilen idareciler, feodal bir uygulama çerçevesinde, beraber çalışacakları "memur"ları da beraberlerinde götürüyorlardı. Örneğin o yıllarda vali, Ahmed Mithat Efendi'nin ifadesiyle "adeta mükemmel bir ordu demek olan kendi kapı halkıyla bir eyalete giderek orayı bildiği gibi, müstakil olarak idare ederdi" ve müsteşar olarak da kendi kethüdasını kullanırdı. Memur statüsü kazanan bu "kapı halkı" devletten maaş almaz, fakat "mübaşirlik hizmeti", "tahsildar rüsumu" gibi adlar altında kendilerine geçim kaynağı sağlar, hatta "cerime" adı altında (sonradan "ceza-i nakdi" denilen) para cezası da kesebilirdi. A. Mithat Efendi "valilerden bazıları uşaklarının bu şekilde kazandıkları paraya ortak olmayı da kabul edebilirlerdi" diyor.²³

21 Şair Abdülhak Hamit'in babası olan Hayrullah Efendi Osmanlı tarihçiliğinde ileri bir adımı temsil etmektedir. Hayrullah Efendi'nin Batı kaynaklarından da yararlanarak ve "tam bir yansızlıkla" kaleme aldığı Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye'si J. Hammer'in ve F. Babinger'in övgülerine konu olmuştur. Bkz. F. Babinger; Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri; çeviren Prof. Dr. Coşkun Üçok; Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992. s. 390-391. Çok yönlü bir kültür adamı olan Hayrullah Efendi 1863'te Viyana, Strazburg, Paris ve Brüksel'e bir inceleme gezisi yapmış, bu ülkelerin öğretim kurumları, akademileri ve kütüphaneleri hakkında bilgiler edinmiş ve dönüşte izlenimlerini Avrupa Seyahatnamesi (Kültür Bakanlığı Yayını, 2002) başlığı altında kaleme almıştır.

22 Andreas David Modtmann, İstanbul ve Yeni Osmanlılar; çev. Gertraude Songu-Habermann, İstanbul, Pera Yayıncılık, 1999, s. 99. 1846 Ocak ayında Almanya'dan Türkiye'ye ticaret temsilcisi olarak gelen Mordtmann, Osmanlı Devleti'nde 1860 yılında kurulan ticaret mahkemelerinde Osmanlı memuru bir yargıç olarak çalışmaya başlamış ve 1877 yılında da Mülkiye'de istatistik öğretmenliği yapmıştır. 1879 sonunda İstanbul'da ölen Mordtmann Feriköy Protestan mezarlığına gömülmüştür.

23 Ahmed Mithat Efendi; Üss-i İnkılap, İstanbul, Selis Kitaplar, 2004, cilt 1, s. 92-93.

Böyle bir durum, elbette ki çağdaş kafalı vali, kaymakam, mal müdürü vb. gibi idareciler yetiştirmek amacıyla kurulmuş bir okulun misyonunu engelliyordu. Mordtmann, bu durumun genç mülkiyeler açısından yarattığı şanssızlığı, belki biraz da karikatürize ederek, şu satırlarla betimlemiştir:

“Taşrada bir memur kadrosu boşaldığı zaman Mülkiye mezunu genç, gideceği eyaletin valisine hitaben yazılmış mektubu getirenin boş olan nahiye müdürlüğü veya kaymakamlığa atanmasını bildiren resmi bir belge ile görev yerine gönderiliyordu. Fakat vali çoktan eski nargileci, seyis veya diğer birini o göreve yerleştirmiş oluyordu. Tayin emrini ve onu getireni büyük nezaketle kabul ediyor ve daha önce haberdar edilmediği için atama yapmış olmaktan duyduğu derin üzüntülerini belirtiyordu. Memur adayı arzu ederse biraz bekleyebilirdi, nasıl olsa yakında bir kadro daha boşalırdı. Ne var ki bir dahaki atamada vali onu tekrar atlıyordu: O işi daha önce başka birine söz verdiğini açıklayan vali biraz daha sabretmesini rica ediyordu. Ve bu böyle sürüp gidiyordu. Mülkiye mezunu bu arada borca batıyor, değerli vaktini boşa harcıyor, sonunda çaresiz İstanbul’a dönüyor ve tezgâhtar, gazete satıcısı veya en iyimser ihtimalle bir ailenin yanında öğretmen olarak çalışmaya başlıyordu. Bu yöntem tekrar tekrar uygulandı ve birkaç hafta önce Harbiye Nezareti’nin gazetesi olan, Fransızca ve Türkçe olarak çıkan *La Vérité – Hakikat*’in itiraf ettiği gibi, hala da kullanılmaktadır. Güçlükle ayakta duran *Mülkiye Mektebi*’ne kayıt yaptırmak isteyen pek kimse kalmadı artık”.²⁴

A. D. Mordtmann 1876 yılında bu satırları yazarken henüz Mülkiye köklü bir reformla yeni kimliğine kavuşmamıştı. Aslında 1864 Vilayet Kanunu buna da temel teşkil edecek yönde önemli bir adım olmuştur. Nitekim aynı yıl, Sultan’ın Bab-ı Ali’yi bir ziyareti sırasında okunan bir mazbatada, “Mekteb-i Mülkiye-i Şahane’den geçen sene bilimtihan (sınavla) şahadetname ile çıkmış olan efendilerden on beşinin derece-i kabiliyetlerine göre müdürlüklere memur edildiği” açıklanıyor ve “mekteb-i mezkûr şâkirdanının (öğrencilerinin) istihdamından olan faydaların” artırılması yönünde bir yıl önce atılan adımlar övülüyordu.²⁵ Ne var ki, Ali Paşa’nın, Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar’dan gelen eleştirilere yanıt oluşturan mektubunda, Tanzimat ve Islahat Fermanlarından sonra en önemli reform olarak sunduğu Vilayet Kanunu da tam olarak uygulanamadı.²⁶

24 A. D. Mordtmann, age, s. 99.

25 Mahmud Cevad İbnü’s Şeyh Nâfi; Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı, Ankara, M. E. bakanlığı Yayınları, 2002, s. 72. Söz konusu değişiklikler, öğrenci sayısının yüze çıkarılması ve “Hukuku Milliyeye, Muahedatı Düveliyeye, Usul-ü İnşaiye, Defteriye ve Fransızca tedrisi için muallim ve muavinler tayini” olarak sunuluyor.

26 Ali Pacha; Réponse a son Altesse Moustapha Fazıl Pacha, Paris, 1867. Ali Paşa, Mustafa Fazıl Paşa’nın Sultan Aziz’e yolladığı ve Yeni Osmanlıların “manifestosu” niteliğindeki mektubunda “son otuz yılda eski devletten eser kalmadığını” da sözlerine ekliyordu.

Reformun yapılmış olduğu Abdülaziz döneminde bile vali, kaymakam ve diğer idarecilerin tayininde saraydan müdahaleler ve türlü keyfilikler hüküm sürmeye devam ediyordu. Bu uygulamaları eleştiren Ahmed Mithat Efendi'nin ifadesiyle, "Harem-i Hümayun veyahut ağalardan birisinin rica yollu ufacık bir tezkeresi dahi hükümet işlerinden tamamen habersiz bir adamın müdürlüğe, kaymakamlığa, hatta mutasarrıflığa bile tayinine elverirdi".²⁷ Öyle anlaşılıyor ki Ali ve Fuat Paşaların ölümünden sonra idaredeki yozlaşma artarak devam etti. Namık Kemal de bu yıllarda, *İbret* gazetesindeki yazılarında, sık sık ülkedeki "*Kaht-ı Rical*"den (devlet adamı yokluğundan) söz ediyordu. Vatan şairi memurlar arasındaki haksız tasfiyelere itiraz ediyor, "idarede televvün (döneklik), adem-i ittırad (düzensizlik) ve adem-i sebat (sebatsızlık) usul-ü hareket ittihaz edildi" diyordu. Oysa, yine Kemal'e göre, "memur yetiştirmek için mükemmel mülkiye mektebimiz olmadığı için kalemlerimiz bir nevi mektep hükmünde olmasıyla bu efendiler içinde dirayetli, oldukça malumatlı gençlerimiz dahi vardı".²⁸

Aslında "mükemmel" olmasa bile bir "Mülkiye Mektebi" vardı ve ilk kuruluşundan itibaren, tüm engellere rağmen, büyük yararlar sağlamıştı. Ayrıca unutmamalı ki çağdaş eğitime açık olan bu okul N. Kemal'in övdüğü "kalem efendileri"ni de öğrencileri arasına almak amacıyla kurulmuştu. Üstelik Sultan Aziz'in Fransa seyahatinin hemen ertesinde Mülkiye Mektebi bir reforma tabi tutulmuş ve öğretim süresi dört yıla çıkarılarak programa yeni dersler eklenmişti.²⁹ Bununla beraber, yozlaşmış bir idarenin keyfi müdahalelerinin de etkisiyle, bir kısım eğitim tarihçileri Mülkiye'nin bu ilk dönemini yüksek okuldan çok bir "idadi" düzeyinde gördüler. Ve böylece eğitim tarihimiz açısından ilginç bir tartışma başladı: Yeni kurulan Mekteb-i Mülkiye bir "yüksek okul" muydu, yoksa bir idadi (lise) mi sayılmalıydı.

Eğitim tarihimizle ilgili ünlü eserinde konuya ders programı açısından bakan Osman Ergin bu soruya "idadi" diye yanıt verdi. 1859'da kurulan Mülkiye Mektebi, ona göre, ne bir yüksek okul ne de *a fortiori* bir üniversite olarak kabul edilebilirdi. Tarihçi, okulun ilk programını naklederken şu yargıda bulunmuştur: "Bu programa nazariye itibariyle diyecek yok. Fakat henüz idadi değil, orta hatta rüştiye tahsili bile ilerlememiş olan bir memlekette şöyle böyle biraz okuma ve yazma bilen gençlerin birdenbire en yüksek bir ilim müessesesi mahiyetini gösteren

27 Ahmed Mithat Efendi; age, cilt II, s. 45.

28 Namık Kemal, age, s. 190-194. 24 Ekim 1872 tarihli *İbret* gazetesinde yayınlanan *Sebeb-i Kaht-ı Rical* başlıklı makale.

29 Faik R. Unat; Age, s. 71. Fakat daha sonra, 1874 yılında, Fransızca dersi programdan çıkarıldı ve yerine Arapça ve Farsça dersleri konuldu. Bunlara işaret eden Ali Çankaya "1877 yılına kadar mektebin umumi durumunda bir iki ders ilavesinden başka değişiklik yoktur" demektedir. Age, Cilt: I, s. 636.

bu mektebin şu programını takip edemeyecekleri tabiidir. Bu program 1877'deki Mektebi Mülkiye ile Mektebi Hukuk'ta bile ilk zamanlarda muvaffakiyetle tatbik edilememiştir."³⁰

Osman Ergin Efendi bu itirazında haklı mıydı?

Muhafazakâr eğitim tarihçimizin, bazı başka araştırmacılar tarafından da paylaşılan³¹ bu görüşü birçok açıdan tartışma götürür kanısındayım. 1870 yılında, Darü'l-fünun yeniden ve daha etkili bir şekilde kuruluncaya ve 1877'de de Mülkiye Mektebi, Osman Ergin'in deyimiyle "ilk sivil yüksek mektebimiz"³² olarak eğitime başlayıncaya kadar Osmanlılar üniversite ya da yüksek okuldan tamamen yoksun muydular? Böyle bir iddia herhalde yersiz olacaktır. Nitekim Faik Reşit Unat, epeyce sonra yayımlanan bir eserinde bu yanlış düzeltmiştir. Unat, 1859'da kurulan Mekteb-i Mülkiye'yi yüksek okul saymayanları kastederek, "Bu görüşe bağlananların milli eğitim hayatımızın ve çağdaş öğretim kurumlarımızın adım adım geçirdikleri evrimi düşünmediklerini" vurgulamış ve okulun bu ilk dönemdeki program ve işleyişini anlattıktan sonra, "(yeni kuruluşu) memleketimizde sivil yüksek öğrenimin ilk adımı saymakta tereddüt olunacak hiç bir husus kalmamıştır"³³ demiştir.

Özetlersek, 1859 yılında kurulan Mekteb-i Mülkiye, çağdaş eğitim yönünde olumlu bir adım olmakla beraber, 1877'de köklü bir reforma uğrayana kadar türlü engellerin konusu olmuş ve keyfi müdahaleler sonucu kendisinden bekleneni tam anlamıyla verememiştir. Şimdi gözlerimizi 1877 reformuna, "Atik (veya Kadim) Mekteb-i Mülkiye"den, "Cedid Mekteb-i Mülkiye"ye geçiş sürecine çevirelim.

30 Aynı eser; cilt 2. s. 500. Eğitim reformlarımız Fransa modelinden esinlendiği halde, Mektebi Mülkiye'nin statüsü Türkiye'yi yakından izleyen Fransız gözlemciler tarafından dahi çelişkili bir şekilde değerlendirilmiştir. M. Belin, bu öğretim kurumunu "Sivil Yüksek Okul" olarak görürken, A. Ubicini, idadi ve sultanilerin kağıt üzerinde kaldığını ve gerçek orta öğretimi Mektebi Aklamı Şahane ile Mektebi Mülkiye'nin temsil ettiğini ileri sürmüştür. Bk. A. Ubicini, P. de Courteille; *Etat Présent de L'Empire Ottmane*, Paris, 1876, s. 159. M. Belin; *De L'Instruction Publique et du Mouvement Intellectuelle en Orient; Le Contemporaine*, Revue d'Economie Chrétienne, Ağustos, 1866, s. 13

31 Örneğin, Dar'ül-fünun müderrislerinden Mahmud Cevad Bey'in 1920'de yazdığı eğitim tarihinde şu satırları okuyoruz: "(1859'da) kaymakamlık ve müdürlük gibi umur-u mülkiyede istihdam olunacak memurlara mahrec olmak üzere tesis ve 1293 tarihine kadar rüşdi ve idadi mabeyninde bir derece-i tahsile tahsis olunup 93 senesi ıslahen ve tecediden 'tahsil-i ali' derecesine terfi olunan ve 1331 seneyi dersiyesine kadar ol vechile devam edip talebesinin Darülfünuna nakliyle lağvedilen Mekteb-i Mülkiye küşad edilmiştir" (italikler bizim). Mahmud Cevad İbnü's Şeyh Nafi; age, 2002, s. 54.

32 Aynı eser; cilt 2, s. 504.

33 Faik Reşit Unat; *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Bir Bakış*; Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 70-71. Aynı paralelde Ali Çankaya'nın eserinde de şu satırları okuyoruz: "1859'da açılan ve resmi adı Mekteb-i Mülkiye olan mektebin gayesi aşağı yukarı dünkü mektebin, bugünkü fakültenin gayelerinin aynıdır." Age. Cilt: I, s. 23.

1877 Dönüşümü: Şark Meselesi, Reformlar ve Eğitim

Mekteb-i Mülkiye 1859'da, Kırım Savaşı'nı izleyen yıllarda kuruldu. 1877'de ise, yine bir Osmanlı-Rus Savaşı esnasında köklü bir reforma uğradı. Savaş koşullarının ve Osmanlı yönetici zümresindeki iç çekişmelerin reformun niteliğini etkilemesi elbette ki kaçınılmazdı. Bu alandaki etkileşim nasıl gerçekleşti? Pratikte hangi kanallardan beslendi? Cedid Mekteb-i Mülkiye'nin kuruluşuna kimler ve hangi motiflerle önyak oldu? Şimdi bu soruları yanıtlamaya çalışalım ve bunun için de biraz daha gerilere uzanalım.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'ni, 1877-78 Rus Savaşı dışında iki tarihi olay daha derinden etkilemiştir. Görünüşte Osmanlıları doğrudan ilgilendirmeyen, fakat "Şark Meselesi" bağlamında ülkeyi derinden sarsan bu iki tarihi olaydan birincisi 1870 Fransa-Prusya Savaşı ve Fransızların yenilgisi idi. Bu tarihten itibaren, Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki üstün konumunu kaybediyor, Ali ve Fuat paşaların baskısından kurtulan Sultan Aziz kendi anlayışına göre bir reform politikası için gözlerini Rusya'ya çeviriyordu. Bu politika bir darbe sonucu Abdülaziz'in de hayatına mal olan saray entrikaları ortamında Rus Savaşı ve Berlin Anlaşması ile noktalandı. Almanya'nın 1870 zaferinin sonuçlarını somut bir biçimde ortaya koyan Berlin Kongresi Bismark'ı da adeta Avrupa'nın hakemi haline getiriyordu. Bu durumda büyük devletler arasındaki gelişmeleri kaygılı gözlerle izleyen Dersaadet de gözlerini ister istemez Berlin'e çevirecekti.

1876'da tahta çıkan ve iktidar kavgasında zaman kazanmak amacıyla Kanunu Esasi'yi de kabul eden II. Abdülhamit aslında bir Alman hayranıydı. Bu hayranlığın Sultan Aziz'in 1867 Avrupa gezisine kadar uzanan kökleri vardır. Gezide genç bir şehzade olarak Abdülaziz'e refakat eden Abdülhamit, Koblenz'de Bismarck'ın dikkatini çekmiş ve I. Wilhelm'in "özel onur konuğu" olmuştu. Bize bu bilgiyi veren G. Gaulis'e göre Abdülhamit'in Prusya ordusuna hayranlığı da o tarihlerde başlamıştı.³⁴ Berlin Konferansı'ndan sonra Almanya'ya bir askeri heyet yollaması için başvuru böyle duygularla yapılmış ve Bismarck da bu işbirliğini memnuniyetle kabul etmişti. 1880 yılında bu konuda bir anlaşma imzalandı ve bir Alman askeri heyeti 1882'de Türkiye'ye geldi.³⁵ Bu heyet 1895'e kadar Osmanlı ordusunu hızla Alman etkisi altına sokan çalışmalar yapmıştır.

34 George Gaulis; *La Ruine d'un Empire*, Paris, 1913, s. 95-96.

35 Askeri Heyet, Albay von Koehler komutasında gelmiş, Binbaşı Colmar von der Goltz da bir sene sonra heyete dahil olmuştu. Özellikle genç subaylar üzerinde etkili olan C. von der Goltz, L. Rathmann'ın ifadesiyle "Osmanlı ordusu içinde Prusya militarizminin yarattığı, komplocu sıkı bir çekirdek oluşturdu". *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*; çeviri: Ragıp Zarakolu, İstanbul, Belge yayınları, 2001, s. 28-29. Alman subayı Osmanlıcaya Milleti Müsellaha (Silahlanmış Millet - Das Volk in Waffen, Berlin, 1883) başlığıyla çevrilen bir eserin de yazarıdır.

Bismarck'ın Sultan Hamid ile ilişkileri iyiydi, fakat Demir Şansölye, Alsace-Lorraine'in intikamı amacıyla kurulacak bir Fransa-Rusya ittifakını önlemek için çok dikkatli bir denge politikası izliyordu. Bu amaçla Rusları gücendirecek bir Osmanlı-Alman ittifakını da programına almamıştı. Abdülhamit'in de işine gelen bu politika 1890'da II. Wilhelm'in Bismarck'ı (ve yakınlarını) işten uzaklaştırmasına kadar uygulandı. Böylece genç ve atak İmparator Şark Meselesi'ni yeni bir mecraya sokuyor ve 1890'da, Kayzer'in İstanbul'a ziyaretinden bir yıl sonra gerçekleşen bu tasfiye de Osmanlı Devleti'ni, yukarıda sözünü ettiğimiz ve o dönemde ülkeyi derinden etkileyen ikinci tarihi olayı teşkil ediyordu.³⁶ Osmanlılar reform girişimlerine Şark Meselesi'nin bu istikrarsız ortamında devam etmek durumundaydılar.

Aslında Osmanlı Devleti'nde "Alman partisi"nin ağır bastığı bu yıllarda, "kışla"da olduğu gibi "okul"da da Alman etkilerinin artmış olması beklenebilirdi. Ve daha 1809'da tüm Avrupa'ya örnek olacak ilk modern üniversiteyi (Humboldt Üniversitesi'ni) kurmuş bir ülkeden eğitim alanında etkilenmiş olmak da reform tarihimizde başarılı bir adım teşkil edebilirdi. Ne var ki ülkeler arasındaki kültürel etkileşim, diplomatik gelişmelerden farklı bir zamansallık ritmine sahip bulunuyor ve Osmanlı Devleti'nde kültür alanındaki Fransız etkileri Fransızların Sedan yenilgisinden sonra da devam etmişe benziyor. Ya da en azından diyebiliriz ki, Alman kültürü Osmanlıları bu yıllarda daha çok Fransa aracılığıyla etkileyecektir. İşte 1877 Mülkiye reformu böyle dolaylı bir etkinin ilginç bir örneğini oluşturuyor. Şimdi bu gelişimi ana hatlarıyla sergilemeye çalışalım.

1877 Mülkiye reformu Fransa'nın en önemli yüksek okullarından Siyasal Bilimler Okulu (o zamanki ismiyle *Ecole Libre des Sciences Politiques*; bugün kısaca *Sciences Po* denilen *Institut d'Etudes Politiques de Paris*) modelinden esinlenerek yapıldı.³⁷ Bu okul ise, Fransız Devrimi'nin yarattığı ünlü yüksek okullardan biri olup gerçek niteliğine 1874 reformu ile kavuşmuştu. 1870 yenilgisinden sonra Fransa'daki eğitim alanındaki tüm gelişmelerde olduğu gibi 1874 reformunda da Alman etkilerini sezmek mümkün değildir. Gerçekten de Sedan yenilgisini izleyen yıllarda Fransa'da bu yenilginin nedenleri üzerinde yoğun bir tartışma başlamış, gözler (daha 1810'da Madam de Stael'in Fransız

36 1889'da II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti'ne yaptığı ilk ziyareti vesile edinerek Osmanlı-Alman ilişkilerinin tablosunu çizmeye çalıştığım makalem için bkz. Bismarck, II. Wilhelm ve Abdülhamit; Toplumsal Tarih, Ocak, 2009, sayı: 181.

37 Fransa'da yönetici kadrolar, genellikle, bu okulun daha çok kamu yönetimi bölümünden çok sıkı bir sınavla seçilen öğrencilerin girdiği Yüksek İdare Okulu (*Ecole Nationale d'Administration - ENA*) mezunları arasından çıkar. ENA'lı olmayan bakan ve yüksek idarecilerin istisna teşkil ettiği bu sistem, ironi ile, "Enarşi" olarak da adlandırılır. Ne var ki neo-liberalizm ve küreselleşme dalgası, son yıllarda *Sciences Po* ve ENA'nın itibarını sarsmış, ünlü işletme okullarını ön plana çıkarmıştır. Paralel bir gelişme Türkiye'de de yaşanmıştır.

okuyuculara övgüyle anlattığı) Alman eğitim sistemine çevrilmişti. Örneğin Fransız rahibi H. Didon'un o sıralarda yazdığı ve kısa sürede yirmi baskı yapan eseri, Alman üniversiteleri ile ilgili sayfalar dolusu övücü betimlemeleriyle, bu etkinin tipik bir örneği sayılabilir. H. Didon, bir yandan "kışla ve okul: İşte gözlemcinin dikkatini çeken ilk şey; işte tüm çağdaş Almanya!" diyor; fakat öte yandan da "Almanya'da ilim özgürdür"³⁸ diye ilave edebiliyordu.

Kuşkusuz Fransızlar Alman öğretim sistemini kendi değer yargıları ve kurumsal yapıları bağlamında değerlendiriyor ve ondan bu çerçevede ilham alıyorlardı. Aynı şey, Batı'dan derin kültürel farklarla ayrılan Osmanlılar için daha çok geçerliydi. Tarih Osmanlı reformistlerini, Osmanlı-Rus savaşı arifesinde, Mithat Paşacı güçlerle Abdülhamitçi güçler arasındaki kıyasıya kavga ortamında, bir demokratik devrim atılımı içinde yakalamıştı. Cedid Mekteb-i Mülkiye de bu kavganın yan ürünlerinden biri oldu.

Mithat Paşa, Demokratik Devrim ve Mülkiye

Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi, V. Murat'ın ruhsal bunalımı ve ardından Kanunu Esasi vadiyle II. Abdülhamit'in tahta çıkışı, Osmanlı toplumunda demokratik devrimci bir potansiyel taşıyan muhalefetin zirvesine ulaştığı bir dönem olmuştur. Gerçekten de bu yıllarda tüm özgürlük ve eşitlik özlemlerini temsil eden güçler Mithat Paşa arkasında toplanmışlardı. Avrupa'da da tüm demokrat partiler İstanbul'daki gelişmeleri sempatiyle izliyorlardı. Marx da bu sırada Engels'e yazdığı bir mektupta Sultan Aziz'in düşüşünü ve daha sonraki gelişmeleri "mutlak monarşilerin eski hikâyesi" olarak nitelemiş ve tarihten I. ve II. Charles, II. Jacques, II. James, XVI. Louis ve IV. Friedrich Wilhelm örneklerini vermişti.³⁹

Medreseli ya da yüksek okullu gençler, "münevver tabaka", Müslim ve gayrimüslim "kanaat önderleri" bu demokratik koalisyonun başlıca dayanakları idi. İslamiyet de bu ortamda en seküler ifadesine bürünmüş, halkların bütünleşmesini önleyecek tüm hurafelerden temizlenmişti. Kuşkusuz bu bütünleşmede en büyük rolü Mithat Paşa'nın devleti dünyevileştirme, fakat bunu yabancı güçlerin zoruyla değil, içerden, karşılıklı sevgi ve anlayış içinde gerçekleştirme azmi oynamıştı. O dönemin en dikkatli gözlemcilerinden Gabriel Charmes'a göre Mithat Paşa'nın dinle devleti ayırma fikri, "her ne kadar geç kalmış bir fikir" ise de doğru bir fikirdi ve bu şekilde din ve kavim anlayışları dışında modern bir ulus yaratmak "Doğu'daki en derin devrimlerden biri olacaktı".⁴⁰ Abdülhamit'in Kanunu Esasi'yi

38 Le Père Didon; Les Allemands, Paris, 1884. s. 15, 190.

39 Mektup 1 Ağustos 1877 tarihini taşıyor. Bkz Marx-Engels Werke, Berlin, Dietz Verlag, 1959. cilt 6, s. 66.

40 Gabriel Charmes; La Situation de la Turquie; Revue des deux Mondes, 15 Ekim 1881, s. 731.

ilânı; Meclis'e, Senato'ya saygı duyduğunu ve "kendisinin de en az Mithat kadar liberal olduğunu" söylemesi samimi değildi; bütün bunlar zaman kazanmaya yönelik bir taktikten ibaretti. Fransız gözlemcinin şu betimlemesi belki de o dönemin en gerçekçi tablosunu çiziyordu: "Jön-Türk hayalleriyle beslenen Mithat Paşa ve dostları, dinle devleti ayırmak şeklindeki amaçlarına acayip bir şekilde yaklaştıysalar da, mümkün olsun ya da olmasın bu ayırımın ülkeleri için son kurtuluş çaresi olduğunu ve başarı umudu olmasa bile, bunu denemek için hiçbir engel karşısında gerilememeleri gerektiğini lâıykıyla anlamamışlardı. İslam'ın neferi, Halife'nin uydusu, Muhammed'in süvarisi anlamında Türk'ün yerine yeni bir varlık, Müslüman ya da Hıristiyan olan, Allah'a ya da İsa'ya tapan, fakat her şeyden önce bir yurtsever ve büyük bir devletin vatandaşı olan bir Osmanlı koymak suretiyle Doğu tarihinin en derin devrimlerinden birini deniyorlardı. Kuşkusuz başarısız, tamamen başarısız kaldılar; fakat bu girişimlerinin büyük ve anlamlı olduğunu söylememek için bir neden olamaz. Birkaç ay boyunca İstanbul'un ruhanî otoritelerinin İslam'ı en basit ilkelerine indirgediği bir manzaraya tanık olundu."⁴¹

Evet, Mithat Paşa ve dayandığı toplumsal güçler, bu ölüm kalım savaşında "hiçbir engel karşısında gerilememeli" idiler; fakat ne yazık ki, burada ayrıntısına giremeyeceğimiz nedenlerle, gerilediler ve tüm demokratların desteğini kazanmış olan Mithat Paşa 5 Şubat 1877'de ülkeden hiçbir direnç göstermeden kovuldu. Olay sadece yurt içinde değil, Avrupa kamuoyunda da demokratlar ve devrimciler arasında büyük bir düş kırıklığına yol açmıştı ve o sırada Alman sosyal-demokratlarının Mithat Paşa'nın sürgünüyle ilgili sorusunu yanıtlayan Marx, "krizin en önemli anında devrimci bir biçimde hareket edemeyen bir halk, kaybolmuş demektir" diyordu.⁴²

Gerçek şudur ki Sultan Abdülhamit, ancak "demokrat" bir maske takarak ve Mithat Paşa'nın reform programını benimsemiş görünerek güçlü sadrazamı yurt dışına sürebilmişti. Bu oyun sürgünden sonra da bir süre devam etti. 16 Mart 1877'de, resmi bir merasimle Meclis açılırken yaptığı konuşmada, Sultan, "Tanzimat-ı Hayriye"yi övüyor ve "ecnas (cinsler) ve edyan (dinler) itibariyle bu derece muhtelif olan akvamdan (kavimlerden)" çağdaş bir vatandaş yaratma çabalarının devam edeceğini söylüyordu. Sultana göre ülkenin geri kalması, "muhtaç olduğu ıslahat ve onlara müteallik kavanin ve nizamatin (kanun ve nizamların) devam edememesinden" doğmuştu ve bu da "meşveret" kuralının

41 Aynı kaynak, s. 731-732. Burada işaret edelim ki G. Charmes, "Türk" ve "Osmanlı" kavramlarını, o günkü koşullarda, Şeriat düzenindeki tebaa ile laik vatandaş ayrımı bağlamında kullanmaktadır.

42 Marx bu konudaki düşüncelerini W. Liebknecht'in sorusu üzerine 4 Şubat 1878 tarihli mektubunda açıklamıştı. Bkz. Marx-Engels; *Ecrits Militaires*, s. 607.

terk edilerek “hükümet-i istibdadiye”ye gidilmesi yüzündendi.⁴³ Saltanatı, “istibdat”ın koyu bir örneği olarak tarihe geçen bir sultanın bu sözleri elbette samimi olamazdı. Zaten kısa bir süre sonraki gelişmeler de bu samimiyetsizliği tüm çıplaklığı ile ortaya koyacaktı.

Kısaca diyebiliriz ki Sultan Hamit ile Mithat Paşa arasındaki kavga, iki farklı dünya görüşü, iki karşıt program arasındaki kavgaydı. Ve bu kavganın önemli bir maddesini de iki liderin öğretim anlayışları teşkil ediyordu. Mithat Paşa, valilik tecrübelerinin de ortaya koyduğu gibi, soruna çağdaş bir ulus inşası açısından bakıyor, sanayi ve tarımı destekleyen, sadece farklı “kavim”leri değil, “karma okul”larla kız ve erkek öğrencileri de bir araya getirmeyi hedefleyen ileri bir zihniyeti temsil ediyordu.⁴⁴ Abdülhamit ise, geleneksel “mülk-devlet” anlayışı içinde okulları mutlak iktidarının bir aracı statüsünde görmek eğilimindeydi. Tam bu sırada yeni bir yapıya kavuşan ve yönetici zümrelerin formasyonunda mutlak bir ihtiyaca dönüşen Mekteb-i Mülkiye de bu öğretim kavgasının önemli bir parçası haline gelmişti.

Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'nin yeni nizamnamesi, Mithat Paşa'nın sürgününden iki hafta sonra, 18 Şubat 1877'de kabul edildi. Bu yöndeki gelişmelerde, Sultan Hamid, ilk kez Meclis'i açış konuşmasında bundan söz etmiş ve masrafını kendi hazinesinden karşılamak üzere bir “mekteb-i mahsus tesisi”ni ilan etmişti.⁴⁵ Sultan'ın bu yöndeki irade beyanından sonra Hükümet işi ele almış ve okulun yeniden tanzimi sorununu Devlet Şurası'na havale etmişti. Devlet Şurası da hızla işe koyulmuş ve bir sürü kararlar almıştı. İlginçtir ki bu çalışmalar sırasında Mekteb-i Mülkiye'de öğretimin Fransızca yapılması da önerilmiş ve bu görüş taraftarlar da bulmuştu. Hatta bu arada genel tarih, genel coğrafya, devletler hukuku, matematik vb. gibi bazı derslerin Fransızca okutulması da kararlaştırılmıştı. Ancak bu karar “Meclisi Mahsusu Vükela”da (Özel vekiller meclisinde) değiştirildi ve öğretimin Türkçe yapılması, fakat Fransızcanın da ders olarak programa alınması daha uygun görüldü.⁴⁶

43 Ahmet Mithat Efendi, Üss-i İnkılâp, İstanbul, Selis Yayınları, 2004, cilt II, s. 316-323 (Ek belge 21).

44 Değerli eğitim tarihçisi Muallim Cevdet'in yazdığı gibi, “Mithat Paşa'ya ‘skolastik usulden kurtulmuş yegâne idare adamı’ diyebiliriz. Zira nereye gittiyse, o mahallin ihtiyacıyla mütenasip ıslahhaneler açmıştır.” Mektep ve Medrese, İstanbul, 1978. s. 168. Ayrıca bkz. Ali Haydar Mithat; The Life of Mithat Pasha; Londra, 1903, s. 127.

45 Abdülhamit'in sözleri aynen şöyledir: “Cülusumuzdan beri işbu intihab-ı memurin maddesinin ehemmiyetini takdir eylediğimizden masarifi hazine-i hassamızdan tesviye olunmak üzere bir mekteb-i mahsus tesisiyle idare-i umumiye için memur yetiştirmeyi tasmim eyledim. Bu mektebin evvelce ilan olunmuş olan nizamname-i esasisinden dahi malum olacağı veçhile mekteb-i mezkûr sâkirdanı, idare ve politika memuriyetlerinin en büyük derecatına kadar kabul olunacak ve bunlar tebaamızın mezheb-i istisnası olmayarak her sınıftan alınıp terakkileri derece-i ehliyete göre olacaktı.” A. Mithat Efendi, Üss-i İnkılâp, II, s. 321.

46 Osman Ergin, age; s. 503.

Yeni Mülkiye Mektebi'nde öğrenim süresi beş yıl olacak ve okula "her sınıftan", yaşları 18 ile otuz beş arasında öğrenci kabul edilecekti. Eski Mülkiye, Mekteb-i Aklam ya da Mekteb-i Sultani (Galatasaray) mezunları son sınıfa devam edecekler, 1874'de programdan çıkarılmış olan Fransızca dersi de mecburi ders olarak programa eklenecekti.⁴⁷ Yeni kabul edilen kurucu nizamnamede, ("*Cedid Mekteb-i Mülkiye-i Şahane Nizamname-i Dahiliyesi*"nde), "her sınıf mülkiye memuru yetiştirecek olan bu okulun mezunlarına 'kaza kaymakamlıklarına, hükümet merkezindeki kalemlerle vilayetlerdeki kalemler reisliklerine, Devlet Şurası mülazımlıklarına, sefaret katipliklerine ve şebenderliklere (konsolosluklara)' tayin olunma hakkı tanınıyor ve bunların ileride 'vali, sefir, müsteşar, Şurayı Devlet ve Divanı Muhasebat reis ve azası, Ayan Meclisi azası' olma hakkını kazanacakları da belirtiliyordu. Programda da Fransızca ve tercümeyle önem verilmiş, Felsefe, Türkiye Coğrafyası, Etnoğrafya, Kozmografya, Arkeoloji, İstatistik, Ekonomi, Devlet Maliyeciliği, Amme İdaresi, Ticaret Hukuku ve Muahedeleri, Devletler Hukuku ve Muahedeleriyle Kapitülasyonlar, Anayasa Hukuku, Medeni Hukuk gibi yüksek idare ve hukuk öğreniminin dayandığı başlıca disiplinler yer almıştı."⁴⁸ Eğitim tarihçisi F. R. Unat'ın şu gözlemi, tüm olumsuz koşullara rağmen, Okul'un tüm öğretim sistemi açısından ifade ettiği önemi de ortaya koyuyor: "Öğretim kadrosu devrinin en yetkili bilim ve idare adamları tarafından teşkil olunan Mekteb-i Mülkiye, sadece mülkiye memuru yetiştirmekle kalmamış, Meşrutiyete kadar orta öğretim kurumlarımızla milli eğitim yönetim örgütü üst basamaklarında görev alanların da başlıca kaynaklarından birini teşkil etmiştir."⁴⁹

Sultan Abdülhamit Mekteb-i Mülkiye'yi hep kendi eseri olan yeni bir kuruluş gibi sunmuş ve bunda da hayli başarılı olmuştur. Ünlü eğitimci (Mülkiye 1900 mezunu) Satı Bey'in ifadesiyle "Sultan Hamit Mekteb-i Mülkiye'nin müessisi olmakla iftihar eder, onun ismine daima *Şahâne* kelimesinin ilavesini arzu eylerdi. Her vesile ile mektebin *Zir-i Himayet-i Hazret-i Sehriyari* de (Sultan hazretlerinin himayesi altında) olduğunun ilânını arzu ederdi."⁵⁰ Yıllar sonra, müstebit idaresine Mülkiye'den muhalefet yükseldiği zamanlarda bile yakınlarına bunu hatırlatmış ve dert yanmıştı. Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, 1890'larda, Sultan'ın, Mülkiye Mektebi'ni bizzat kendisinin kurduğunu söylediğini ve salondan bir masa göstererek "Mekteb-i Mülkiyenin nizamnamesini ben bu masa üzerinde dikte ettirerek Sait Paşa'ya yazdırdım" dediğini nakleder.⁵¹ Şeyhülislam Cemaleddin Efendi de, anılarında, Abdülhamit'in kendisine "Mülkiye Mektebi

47 Ayrıntı için bkz. M. H. Yavuziğit, *Mülkiye Tarihi, 1859-1999*, s. 19.

48 F. R. Unat; *Age*, s. 71.

49 *Age*; s. 71.

50 Satı'al Husri; *Cüretkâr Bir İsyân. Mülkiye Dergisi Kasım-Aralık 2002 sayısında (yeniden) yayınlanan makale.*

51 Tahsin Paşa'nın *Yıldız Hatıraları*; İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1996, s. 48.

gibi fikir terbiyesine hizmet edecek müesseseleri açarak Millet'i, Meşrutiyet idaresine hazırlamaya çalıştım" dediğini yazmıştır.⁵² Oysa, Mülkiye açıldığı zaman, Kanun-u Esasi, ancak otuz üç yıl sonra ve ordunun baskısıyla yeniden yürürlüğe konmak üzere rafa kaldırılmıştı.

İstanbul'da yaşayan ve dönemin önemli gözlemcilerinden olan Benoit-Brunswick, 1877'de, yani Mülkiye'nin tam yeniden kurulduğu yıl yayımlanan bir eserinde epeyce farklı bir iddiada bulunmuştu. Yazara göre Sultan bilgili ve yetenekli idareciler yetiştirmek için, masraflarını kendi bütçesinden karşılamak üzere bir *özel idare okulu* açmak istemiş ve okulun ders programı ve tüzüğünü hazırlamak üzere Ahmet Vefik Efendi'yi görevlendirmişti. Fakat Mithat Paşa, bu yetkinin Meclisi Mebusan'da olduğunu söyleyerek girişimi önlemişti.⁵³ Sanıyorum ki bu tanıklık daha önce sözünü ettiğim zihniyet kavgasını daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çağdaş bir eğitim anlayışının en önemli temsilcisi olan Mithat Paşa'nın Mekteb-i Mülkiye'nin de çağdaşlaşmasına karşı çıkmasını düşünmek gülünç olur. Mithat Paşa, Sadrazamlığı sırasında dönemin en aydın kafalarından Münif Paşa'yı Maarif nazırlığına getirmiş ve yeni Mülkiye de onun zamanında açılmıştı.⁵⁴ İlginçtir ki Mithat Paşa sürüldükten kısa süre sonra Münif Paşa da önce başka bir bakanlığa tayin edildi, birkaç ay sonra da hükümetten çıkarıldı. Mithat Paşa'nın karşı çıktığı, hiç kuşkusuz, Sultan'ın masraflarını cebinden ödeyerek Mülkiye'yi özel bir okul, kişisel bir araç haline getirmesiydi. Ne yazık ki, devrimci paşa, anayasal kavgasında olduğu gibi bu kavgasında da başarılı olamadı. Ve Mekteb-i Mülkiye böylece yeni bir döneme girdi. Bu dönemde Abdülhamit baskısı giderek artacak ve özgürlük kavgası artık sadece yurt dışında değil, bizzat Mülkiye'nin içinde de başlayacaktır.

Abdülhamit, İstibdat ve Mülkiye

Abdülhamit saltanatının ilk on üç yılı, Şark Meselesi'nin kavuştuğu dengeli konumda nispeten sorunsuz geçti. Dengeyi sağlayan Bismarck'ın ihtiyatlı politikası, olası bir Rus-Fransız anlaşmasını önlemek için Osmanlı Devleti'ne karşı da mesafeli duran diplomasi anlayışı idi. Denge, Kayzer II. Wilhelm'in 1889'da İstanbul'u ziyareti ve bir yıl sonra da Bismarck'ı işten uzaklaştırmasıyla bozuldu. Emperyalist rekabetin ve sömürgeci yarışın kızıştığı bu yeni dönemde, birkaç yıl sonra, Bismarck'ın uykularını kaçırarak Rus-Fransız anlaşması da imzalanacak ve Birinci Dünya Savaşı'na götürülen kaldırımlar dönecekti.

52 Cemaleddin Efendi; Siyasi Hatıralarım; İstanbul, Tercüman Yayınları, 1978, s. 35.

53 Benoit-Bruswick; La Vérité sur Mithat Pacha, Paris, 1978, s. 27-28.

54 Münif Paşa Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'yi kuran ve ona bağlı olarak -Osmanlı Devleti'ne felsefi düşüncenin girmesinde büyük katkıları olan- Mecmua-i Fünun'u çıkaran devlet adamıdır. Paşa, Cemiyet'e bağlı olarak bir de Umumi Kütüphane kurmak istemiş, fakat ne yazık ki bu girişiminde başarılı olamamıştır. Bu konuda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Ali Budak; Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını: Münif Paşa, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2004.

Bu tabloda Sultan Abdülhamit'in yeri açıktı ve daha 1877'de, Mithat Paşa'ya karşı gerçekleştirilen darbeyle belirlenmişti. Bu durumda Batı'da gelişen koyu milliyetçiliğe karşı Abdülhamit'in sarılacağı silah da İslamcılık olacaktı. Bu İslamcılık, kökleri Abbasi kültür devrimine uzanan İslam rasyonalizmiyle, Farabi'lerle, İbn Sina'larla, İbn Rüşd'lerle diyalog arayan – ve bunları aşma potansiyeli taşıyan- hiçbir öge taşıymıyordu. Basit, popülist, gayri-müslim karşıtı bir siyasal İslam'dı. Yine de 1890'lara kadar gelişmeler görünüşte hayli sakin cereyan etti. Bu yıllarda bir yandan Alman Askeri Heyeti Osmanlı ordusuna Prusya militarizmini aşılama çalışıyor, öte yandan da Sultan Hamid İngiltere'yi kolluyor ve sıkışınca Said Paşa'yı sadrazamlığa getiriyordu. Durum 1890'dan sonra hızla değişti ve eğitim alanı bu değişimin en çok hissedildiği alanlardan biri oldu.⁵⁵ Mekteb-i Mülkiye de bu talihsiz gelişmelerden nasibini aldı.

Daha 1880'lerde Abdülhamit'in "hafiyeye teşkilatı" ülkeyi bir ağ gibi örmeye başlamıştı ve jurnalcılık çok geçmeden Mülkiye'ye de sirayet etti. 1888'de Mülkiye'yi bitiren bir öğrencinin anılarından, o yıl, önemsiz ve hiçbir siyasal niteliği olmayan iki olayın Mülkiye'de de jurnalcılığı başlattığını öğreniyoruz.⁵⁶ Tam da bu sıralarda, 1889 yılında, Askeri Tıbbiye Mektebi'nde, ileride Jön-Türk devriminin çekirdeğini teşkil edecek *İttihatı Osmani Cemiyeti* kurulacak ve büyük baskılarla karşılaşacaktır. Her şeye rağmen, yurt çapında özgürlük savaşı örgütlenmeye başlamıştı.

Mülkiye üzerindeki doğrudan baskılar, 1891'de, Saray Mabeyn Başkâtipliği'nin Sadrazama sunduğu ve Mülkiye Mektebini dolaylı bir biçimde eleştiren bir "tezkere"de ilk ifadesini buldu. Bu tezkerede, "(Avrupa ülkelerinde dahi) mektepler kendi hükümetlerinin usulünü (rejimini) teşyit ve takviyeye (yüceltme ve desteklemeye) hizmet edecek efkârda adam yetiştirmeye"⁵⁷ yönelik iken, Osmanlı Devletinde bu kurala uyulmadığı ifade ediliyordu. "Rum ve Ermeni mektepleri" bile kendi ideallerine uygun öğrenciler yetiştirirken Müslüman yönetimin tam aksi yönde hareket etmesi affedilir şey miydi? Müslim-Gayrimüslim ayrımını körükleyen bu düşmanca ifadede hedefin Mülkiye Mektebi olduğu açıktı ve derhal harekete geçildi. Aynı yıl okulun Nizamnamesinde yapılan değişikliklerle, "Mekteb'in her sınıfında Akaid (dini akideler) ve ahlaktan bir münasip ders

55 Benjamin C. Fortna, Abdülhamit döneminin orta eğitim politikasını anlatan çalışmasında bu politikayı "Osmanlı eğitiminin Tanzimat anlayışının daha laik taraflarından kopuşu" ve bunun da "değişimleri daha da acil hale getiren yabancı müdahalelere karşı yapılması" olarak betimliyor. Ne var ki, yazar, bu İslamcı dönüşümün aynı zamanda Osmanlı gayrimüslimlerine de karşı olduğuna değinmiyor. Fortna, Abdülhamit'in eğitim politikasının en önemli özelliklerini "İslami içerikten, simgecilikten ve İslami hayat pratiğinden kapsamlı biçimde faydalanılması ve kamusal ahlak konusundaki ısrarcılık" olarak özetliyor. Bkz. Mekteb-i Hümayun, Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 262, 296.

56 Ahmet Reşit; Mülkiye Mektebine Ait İki Hadise; Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Ekim-Aralık 1966.

57 Ali Çankaya; Age, cilt: I. s. 54.

okutulması” kararlaştırıldı. Ayrıca her sınıftan en az beşer öğrenciye Rumca veya Ermenice öğretilmesi de alınan kararlar arasındaydı. Rum ve Ermenilerin kendi okulları olduğuna göre bununla hedeflenen, herhalde, gayrimüslim ayrılıkçı hareketleri izleyecek ve kontrolde kullanılacak elemanlar yetiştirmektir. Kısaca müstebit rejim, tüm öğrencileri laik bir çatı altında, yurtseverlik duyguları içinde bütünleştirmeye çalışacağına, Müslüman öğrencilere Rum ve Ermeni okullarını örnek gösteriyor, yüksek öğretimde kuşku ve tartışmayı değil, din ve imanı güçlendiren derslere ağırlık veriyordu. Değişiklikler bunlarla da sınırlı kalmadı ve 1892 yılında felsefe dersi programlardan çıkarıldı. Mülkiye’nin ünlü tarih hocası Mizancı Murat Efendi’nin 1895’de Avrupa’ya kaçtığı yıl ise tarih dersleri kısıtlandı ve bir kaç yıl sonra da programlardan tamamen çıkarıldı.

Mülkiye’de Tarih Dersleri ve Mizancı Murat’ın Kavgası...⁵⁸

1895’ten sonra ülkede ihtilalci kazanlar kaynamaya başlamıştı ve istibdadın boğucu atmosferinden kaçan “Jön-Türk”ler Batılı başkentlerde özgürlük kavgasına giriştiler. Bunlar arasında özellikle Mizancı Murad Bey’in kavgası ve kaçıışı o dönemi daha gerçekçi biçimde anlamamız ve değerlendirebilmemiz için son derece önemlidir.

Lâkabını çıkardığı “*Mizan*” dergisinden alan Murad Bey, 1895’de yurt dışındaki Jön-Türlere katılan önde gelen isimlerden biri ve belki de bunların en önemlisiydi. Fakat Murad Bey’in asıl özelliğini bu kısa süren gurbet macerası değil, senelerce Mülkiye Mektebi’nde tarih hocalığı yapması, tarih disiplinine yeni bir ruh getirmesi teşkil ediyordu. Kendisi de bunun bilincindeydi ve anılarında Mülkiye hocalığı için, “Hizmetim Mülk’ün istikbali itibariyle pek büyük idi; onunla müftehir idim”⁵⁹ demiştir.

Murad Bey Abdülhamit’in tutucu darbesinden sonra ve “istibdat” rejimi içinde ülkede ilerici bir eğitim yapan ve gençliğe devrimci görüşler aşıl原因 bir fikir lideri olarak ün yapmıştır. Bu konuda öğrencilerinin tanıklığıyla daha sonraki yorumcuların ve tarihçilerin açıklamaları uyum halindedir. Örneğin öğrencilerinden Ahmed İhsan Tokgöz’ün anılarında şu satırları okuyoruz: “Murad Bey genel tarih dersinde çok büyük ibret levhaları verir ve bizi dünya devrimlerinin büyüklüğüne alıştırdı. Bu aydın öğretmenin anlattıklarında, o zamana kadar gittiğimiz okullarda ya da evlerimizde dinlemeye alıştığımız boş inanışlardan, çorak geleneklerden iz bulunmazdı. Murad Bey, Mülkiye Mektebi’nden yetişecek efendileri, Türkiye’de

58 Aşağıdaki sayfalarda, Üniversiteler tarihi konusundaki kitabımdan Mülkiye tarihiyle ilgili açıklamaları, bazı değişikliklerle, alıntılıyorum. Bkz. T. Timur, *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*; Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

59 Dr. Birol Emil, *Murad Bey’in Hayal ve Hakikat-i Hal* başlıklı anılarından naklediyor Bk. *Mizancı Murad Bey*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979, s. 76.

uyanmasını dilediği yenilik ve uygarlık sevgisiyle doldurmak isterdi.”⁶⁰ Aynı bağlamda, yakın tarihimizle ilgili özgün yorumları olan Yahya Kemal Beyatlı da Murad Bey hakkında çok övücü şeyler yazmıştır. Ünlü şairin kaleminden şu satırları okuyoruz: “Murad Bey bir başlangıçtır. Tarih öğretimini ilk defa bir Türk mektebine o ithal etti. Tarihi umumiyi bir Osmanlı terbiyesi haline soktu. Bir istibdat devrinde hürriyetçi bir nesil yetiştirdi.”⁶¹ Daha da ilginç, Yahya Kemal’in, Murad Bey’in tarih konsepsiyonunu evrensel bir referans çerçevesinde değerlendirmiş olmasıdır: “(Murad bey) Mülkiye’deki tarih hocalığıyla hararetli bir fikir ve his cereyanı açmış, tarih tedrisine bir zaman Fransa’daki irtica baskısı altındaki J. Michelet ve E. Quinet’nin verdiği idealizm çeşnisini vermiş, zamanının mektep gençliğini sürüklemiş, az zaman içinde büyük mikyasta parlamıştı.”⁶² Ünlü şairin Murad Beyle Fransız tarihçileri arasında kurduğu paralellik, Abdülhamit döneminin özgüllüğünü anlamamıza yardımcı olabilecek bazı sorular sormamıza yol açacak niteliktedir.

Yahya Kemal’in adını andığı Fransız tarihçileri gerçekten de Fransız Devrimi konusunda çağın romantizmini yansıtan heyecan ve övgü dolu eserler vermişlerdi. Fakat unutmamak gerekir ki 1851 darbesinden sonra III. Napolyon bunları derhal üniversiteden uzaklaştırmış ve kürsülerini lağvetmişti. Oysa, Sultan Abdülhamit Meclisi tatil ettikten sonra Murad Bey’in gözden düşmediğini ve on yedi yıl boyunca itibarlı bir öğretim hayatını başarıyla sürdürdüğünü görüyoruz. Bunun nedenini, herhalde, Abdülhamit’in III. Napolyon’dan daha hoşgörülü bir hükümdar olmasında arayamayız. Bu farkın nedenini daha çok Murad Bey’in Osmanlı çelişkilerini de yansıtan paradoksal kişiliğinde aramalıyız.⁶³

60 Ahmed İhsan Tokgöz; Matbuat Hatıralarım; İstanbul, İletişim Yayınları, 1993. s. 30, 31.

61 Dr. Birol Emil aktarıyor; age. s. 79. Murad Bey hakkında en ayrıntılı çalışmayı yapan Dr. Birol, yazarın tarihçiliği ile ilgili kişisel görüşünü şöyle ifade etmiştir: “Ateşli mizacının adeta yeniden yaşayarak sınıflara soktuğu tarih, tedris tarzı, talebe ile arasında kurduğu fikir ve duygu seyyalesi (akımı), onu on yedi yıl Mektebi Mülkiye’nin en sevilen hocası ve hürriyete susamış nesillerin Abdülhamit istibdadına karşı büyük ümidi yapmıştı.” s. 76.

62 Yahya Kemal; Edebi ve Siyasi Portreler; İstanbul, 1968. Bu gözlemlere, kendisi de 1882 çıkışlı bir Mülkiyeli olan Örikağasızade Hasan Sırrı’nın şu anısını da ekleyebiliriz: “ Bu zat (Murat Efendi), ahval-i hususiyesi ile memleketin tarihine karşan ef’âl ve harekâtı ne olursa olsun, Mekteb-i Mülkiye’de bize takrir ettiği tarih-i umumi derslerinde vekâyi-i tarihiyeyi –ve mesela Fransa İhtilal-i Kebirini- hiçbir vechile tağyir ve tahrif veya tebdil ve tahsis etmeksizin teşrih (açıklama) ile efkâr-ı ahrârâneyi (özgürlükçü fikirleri) ve ibtilayı hürriyeti (özgürlük tutkusunu) dimağlarımızda tenmiye ve tarsin ederek (güçlendirerek ve genişleterek), memlekete hazırlanmış bir nesli cedid yetişmesine delalet ettiği için hâdimin-i vatan meyânında (vatana hizmet edenler arasında) elbette bir mevki-i mahsus ihrâzına (özel bir yer almaya) layıktır.” Sultan Abdülhamit Devri ve Saray İdaresi, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2007, s. 230.

63 Bu kişiliği Yahya Kemal, aynı eserde, şöyle betimliyor: “Yenilik, Murad Beyin fikirlerinde değil, şahsiyetinde idi. Murad Bey’e kadar hiç bir Türk muallimi ve muharriri fikirlerle günün siyasetini mezcederek bir politikacı faaliyeti göstermemişti. Ondan önce Namık Kemal şair ruhlu idi. Uzakta yaşayarak yazıyordu; tesirini derin lakin mesafe farkıyla yapıyordu. Fikir politikacılığını İstanbul’da icad eden Murad Bey’dir.” s. 64.

Murad Bey Dağıstanlı bir ulema ailesinden geliyordu ve çocukluğunda Rus işgalini yaşamıştı. Babası, Hacı Murat komutasında Rus istilasına karşı savaşmıştı ve aileye “Moskof” düşmanlığı egemendi. Bu ortamda küçük Murad’a devamlı olarak İstanbul’un Hilafet ve özgürlük merkezi olduğu telkin edilmiş ve Dersaadet sığınma umudu olarak gösterilmişti. Murad Bey, ailesine ve yetişme tarzına borçlu olduğu bu manevi mirası hayatı boyunca sürdürmüştür. Abdülhamit’e sempatisi de buradan kaynaklanmaktadır. Eğer Kafkasyalı idealist padişahı zaman zaman övmek durumunda kaldıysa ve bu da “özgürlük” kavgasına ters düşüyse, bu basit bir taktik sorunu değildi. Türkçeyi on sekiz yaşında sığındığı Osmanlı devletinde öğrenen, Kafkas kökenini hiç bir zaman unutmayan ve samimi bir dindar olan Murad Bey için bunun özel bir nedeni vardı. Fakat Murad Bey’in kişiliğinin başka bir yönü daha bulunuyordu.

Murad Bey gençlik yıllarında, pratik zorunluluk sonucu Rus lisesine (“*İstavropol Mekteb-i İdadisi*”ne) girmiş ve orada, evrensel tarih alanında geleneksel islami öğretim kurumlarının veremediği bir tarih eğitimi almıştı. Genç öğrenci Rousseau, Montesquieu gibi Aydınlanma düşünürlerinin fikirleriyle temasa geçmiş ve F. Guizot gibi modern bir tarihçiyi okumuştur.⁶⁴ Bu yüzden evrensel tarihi, öğrencilerine heyecan verecek bir biçimde, rasyonellik ve ilerleme kalıpları içinde düşünüyor ve öğretisi bir yenilik olarak görülüyordu. İlginçtir ki Murad Beyin Osmanlı tarihiyle ilgili yayınlarını çok yüzeysel bulan tarihçiler bile, evrensel tarihe olan yaklaşımını Osmanlı fikir hayatı açısından özgün bir katkı olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin, Tanzimat’tan sonraki tarih anlayışını inceleyen M. H. Yinanç, Murad Beyi ayrı bir bölüm olarak ele alıyor ve yazarın Fransız tarihçisi Duruy’dan ve Rus ders kitaplarından yararlanarak yazdığı “*Umumi Tarih*” kitabı için “(bununla) Avrupa tarihçiliğini hakikaten memleketimize getirmiştir” diyordu. Buna karşılık, aynı tarihçi Murad Bey’in Osmanlı tarihiyle ilgili eserini ağır bir dille eleştirmiştir.⁶⁵ Murad Bey, Abdülhamit rejimiyle, belli bir süre pek anlaşılamayan bu özelliği dolayısıyla ihtilafa düşmüştür. Kısaca, Sultan Hamid, bir yandan, baskılar altında “İslahat”a devam ederken, öte yandan da – yine Prof. Yinanç’ın ifadesiyle “kendi istibdad-ı saltanatını yıkacak olan hürriyet, müsavet, hâkimiyeti milliye, meşrutiyet, cumhuriyet, inkılâp ve ihtilal gibi fikirlerin tarih vasıtası ile memlekete yerleşeceği vehmine kapılmış ve vaktiyle liseler için yazılmış olan umumi tarihleri bile ortadan kaldırmaya teşebbüs ve hatta bu küçük kitapların alım satımlarını bile menetmişti.”⁶⁶

64 Mizancı Mehmed Murat; Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi? Şehir Yayınları, İstanbul, 2005. s. 21. Yazar anılarının bu kısmında kendisinde Osmanlı sevgisi yaratan unsurları anlatıyor.

65 Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik; 100. Yıldönümünde Tanzimat; Kolektif eser; Ankara, 1940. s. 580. Aynı konuda bkz. Tefik Çavdar; Fransız İhtilali, Mekteb-i Mülkiye ve Mizancı Murat Bey; Mülkiyeliler Birliği Dergisi; Şubat, 1989.

66 M. H. Yinanç; Agm. s. 594.

1895 Dönüşümü: Tarih Korkusu...

1890'lı yıllar rejim için bir dönüşüm yılı olmuştu. Sarayı kaplayan vehim ve vesveseler dalga dalga tüm ülkeye yayılmış; jurnalcılık ve hafiyelik resmi bir kurum hüviyetine bürünmüştü. Bugün hala yaygın olan “*Kızıl Sultan Abdülhamit*” imajı da o dönemin eseridir. Bu atmosferin gerçekçi bir tarih bilinci için de boğucu olacağı açıktı. Rejimin *tarih korkusunu*, dönemin başka ünlü bir yazarı, Halit Ziya Uşaklıgil, edebi bir dille şöyle ifade etmiştir:

“En çok korkulan ‘*Tarih*’ti. Düşüncenin uyanmasına asıl hizmet edecek olan, ders edinme alanında bir aydınlık yaratabilecek bulunan bu ‘*Tarih*’ belası, yönetimin rahatını kaçıran bir karabasandı. Ve her gün bir çılgın el, avucunda ‘*Tarih*’ten koparılmış bir küme yaprakla koşarak yağmaladığı bu şeyi Yıldız’ın iştahı bir türlü doyurulamayan ağzına götürürdü... Hele o zamanlar *Tarih-i Umumi* denilen dünya tarihi, perdesinin ucu bile kaldırılmayacak, yalnız bir deliğinden karanlıkta seyredilebilecek bir sahneydi ve onun toplumlara sarsmış, ulusal duyguları uyandırmış, dünyayı miskinlik ve esirlik ortamından çıkararak özgürlük ve eşitlik eksenini üzerinde çevirmek için meydana gelmiş ne devrimler varsa onlar o yarı görünür yarı görünmez sahnenin arkasına, karanlık köşelerine tıkmıştı. Örneğin dünyayı baştanbaşa değiştirecek yeni ilkeler, değişik görüşler getiren ‘*Fransız Büyük İhtilali*’ değil okul kitaplarında, Türk’ün hiçbir yazısında daha meydana gelmiş bir olay değildi.”⁶⁷

Abdülhamit rejimindeki dönüşüm sadece buyurgan ve sansürcü bir işlevle yetinmedi. 1895’de tarih dersi programlardan çıkarılır ve Mülkiye Mektebi kontrol altına alınırken, yüksek öğretim alanında başka bir girişimin de kotarıldığına tanık oluyoruz. Bu girişim, 1845’den beri süregelen Darü’l-fünun girişimlerine, Sisyphe sabrıyla, yeni bir halkanın eklenmesi çabasıydı. Bu girişim de, daha öncekiler gibi, Osmanlı Devletinde yüksek öğretimin örgütlenmesinde “üniversite” olgusuyla “yüksek okul” olgusunun; daha özgül terimlerle “Darü’l-fünun”la, “Enderun”un nasıl iç içe geliştiklerini ortaya koymaktadır.

1895 dönüşümü, 1900 yılında Darülfünun-u Şahane’nin kurulmasıyla somutlaştı. Daha önceki Darülfünun girişimi nasıl Mektebi Sultani çatısı altında gerçekleştirilmek istenmiş idiyse, bu girişim de Mektebi Mülkiye çatısı altında gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu amaçla canlandırılması düşünülen Darülfünun, “*Mektebi Mülkiye*” olarak seçilen bir binada toplanan üç bölümden oluşacaktı. Bunlar “*Ulum-u Aliyeyi Diniye*”, “*Ulum-u Riyaziye*” ve “*Edebiyat*” bölümleri idiler.

67 Halid Ziya Uşaklıgil; *Kırk Yıl*; İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1987 (ilk baskı 1936) s. 545-546.

İlginçtir ki, rejim, dini derslere ağırlık veren bu gelişmeyi, gençlerin yurt dışına kaçmalarını önleyecek, özgürlükçü veya en azından ulusal nitelikli bir girişim olarak sunmaya çalışmıştır. Aslında bu çabasında aydınlar arasında bir ölçüde destek bulduğu da söylenebilir.⁶⁸ Fakat dönem kendi bütünlüğü içinde değerlendirilirse, Abdülhamit rejiminin son yıllarına İslamcı ve dışlayıcı bir “Osmanlıcılık” esprisinin egemen olduğunu ve sözde bütünleştirici bir politika adına ayrılıkçılığın kışkırtıldığını teslim etmek gerekecektir. Bu durumda özgürlük tutkunu ruhlara da muhalefet kamplarını doldurmaktan başka bir yol kalmıyordu.

Mülkiye, Eşitlik ve Özgürlük

Üniversiteler ve yüksek okullar belli ölçüde yer aldıkları devletin ve kuruldukları dönemin değerlerini ve felsefesini temsil ederler. Fakat bu mutlak bir kural değildir ve her kurum, sayesinde kendi kimliğini, kendi geleneklerini yarattığı bir özerklik alanına sahiptir. Böyle bir özerklik alanı Mülkiye’de de fazlasıyla mevcuttu. Meşrutiyetten sonra, yani okulun yeni kimliğine kavuştuğu yıllarda Mülkiye’de okuyan bir öğrencinin yazdıkları bu bakımdan ilginç görünüyor. Sultan Hamid’in Mülkiye’yi tamamen kendisine mal ettiği ve kişisel okulu olarak gördüğü yıllarda öğrenim gören Hasan Sırrı Bey, mezun olup da Saray Mabeyni’ne tayin olunca bir “esaret yeri”ne hapsolacağını düşünürken çok farklı bir durumla karşılaşmıştı. Anılarında, “Saray’da dairemize inhisar eden bu serbesti, Mülkiye’den mezun bulunan kurenâda (birbirine yakın kimselerde) mevcut idi”, diyor Hasan Sırrı ve şunları ekliyor: “Bu hürriyet-i kelim Saray’ın diğer dairelerinde yok idi”⁶⁹. Eğer Hasan Sırrı Bey aktardığı duygularda yanılmıyorsa, bu demektir ki, Mülkiye’deki özgürlük atmosferi okulun dışına da taşıyor, Mülkiyelilerin birlikte oldukları tüm mekânlara nüfuz ediyordu.

Yüksek öğretim kurumları açısından bu özerklik potansiyelini daha da güçlü kılan bir husus vardır. Diğer kamu kurumlarından farklı olarak, yüksek öğretim kurumları sadece “tayin edilmiş” (öğretim üyeleri, idareciler ve memurlar) öğelerden ibaret değildir; bunların bir de gençlerden oluşan, devamlı değişen ve kurumun “hikmet-i vücud”unu oluşturan bir öğrenci tabanı vardır. Günlük kaygılardan ve maddi çıkarılardan uzak olan bu taban kritik zamanlarda kuruma kendi ruhunu ve kendi ideallerini egemen kılar. Gençlik rüzgârları, Mülkiye Mektebi’nde daha çok eşitlik ve özgürlük yönünde esmiştir.

68 Örneğin bize Darü’l-fünun tarihi konusunda -bu çalışmada da çok yararlandığımız- bir eser bırakan Mehmet Ali Ayni, bu girişimi Berlin Üniversitesi’nin (Humboldt Üniversitesinin) kuruluşuna benzetiyor ve bir gazetede “Milli Üniversite” olarak selamladığı bu kuruluşu övücü bir yazı yazdığını belirtiyor. Fakat yazar, makalenin yayınına izin verdiği için valinin İç İşleri Bakanlığı tarafından azarlandığını öğrendiğini söylüyor ve şunu ekliyor: “Şu hadise de, Abdülhamit’in açtığı bu Darü’l-fünunun da bir gösterişten ibaret olduğunu göstermeye kafidir.” Age, s. 60-61.

69 Örükağasıade Hasan Sırrı; age, s. 124.

Mülkiye Mektebi, daha önceki sayfalarda anlattığımız gibi, Tanzimat'çı çağdaşlaşma çabaları içinde, mutlakıyetçi bir rejimde ve mutlakıyetçiliğin "Aydınlanma" araçlarından biri olarak kuruldu. Tanzimat mutlakıyetçiliğinde, kuşkusuz, çağın "uluslaşma" eğilimine uygun bir taraf vardı. O tarihlerde Fransız Devrimi idealleri yönünde, çağdaş (hukuk önünde eşit) bir vatandaş yaratma ideali Osmanlı gündeminin de ilk maddelerinden birini oluşturuyordu. Bunun ilk nedeni, kuşkusuz, "Düvel-i Muazzama"nın gayrimüslimleri "Millet-i Hâkime" mensupları ile tamamen eşit statüye getirme yönündeki baskılarıydı. Bu yönde ileri bir adım olan Tanzimat ve Islahat Fermanları bir ölçüde bu baskıların ürünü oldular. Ancak Osmanlı devlet adamları arasında, muhafazakâr bir muhalefete rağmen, böyle bir gelişmenin Osmanlılar için de olumlu ve kaçınılmaz olacağını, tam bir eşitliğin baskılar olmasa da gerçekleştirilmesi gereken bir şey olduğunu düşünenler vardı. Bunların başında da 1859 yılında Mekteb-i Mülkiye kurulurken sadrazam olan Ali Paşa geliyordu. Gerçekten de Ali Paşa, Girit ayaklanması dolayısıyla Sultan Aziz'e verdiği bir tezkerede bu yönde bir tavır sergilemişti. Tam eşitlik isteyen gayrimüslimlere ve bunlar için baskı yapan dış güçlere gönderme yaparak, Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin "evvel davranıp.. tebaanın eyadii fesadati ecnebiyeden tahlisi (yabancıların fesat ellerinden kurtarılması)" gereğinden söz etmişti.⁷⁰ Eğer gayrimüslim tebaa "hariçten muntazır oldukları (bekledikleri) şeyleri doğrudan doğruya padişahı meşrularından görselerdi", artık yabancı devletlere bağlanmayacaklar ve "bir Devlet-i İslamiye'nin mahkûmu olmayıp himayet ve sahabeti (koruma, sahip çıkma) cümleye mütesaviyen (eşit olarak) şamil olan" bir padişahın vatandaşları haline geleceklerdi. Kuşkusuz Ali Paşa'nın da bu konuda radikal bir tavır almasını önleyen kaygıları ve rezervleri vardı. Yine de Mülkiye Mektebi, bir arada yaşayan, ortak idealler ve ortak bir bellek yaratmaya çalışan Müslim, gayrimüslim öğretmenleri ve öğrencileri ile çağdaş bir ulus potansiyelinin potallarından birini oluşturuyordu.

Gayrimüslimleri de yanına alan ve "ecnebi fesadı"na karşı çıkan bir eşitlik anlayışı, kuşkusuz, özgürlük kavgasının da bir parçasıydı. Fakat unutmayalım ki o tarihlerde özgürlük kavgası öncelikle dış baskılara karşı durma ve bağımsızlığı koruma hususlarına odaklanmıştı. Namık Kemal'i şöhrete taşıyan ve Magosa sürgününe neden olan *Vatan Yahut Silistre* piyesi ve *Hürriyet Kasidesi*, aslında Rusya'ya karşı coşkulu bir savaş çağrısıydı. Yeni Osmanlıların "Ali Paşa despotizmi"ne yönelttikleri eleştiriler de, daha çok, Girit ayaklanması sırasında Ali Paşa'nın verdiği "özerklik" ödünü -ve Ziya Paşa'nın *Zafername*'sinde ifadesini bulan- "Mülk"ten toprak kaybetme kaygısıyla ilgili olmuştur.⁷¹

70 Tezkerenin tam metni için bkz. Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında; İstanbul, Maarif Matbaası, 1944, cilt I, s. 182-183.

71 Ali Paşa ile Yeni Osmanlıların "vatan" anlayışları farklıydı. Ali Paşa, bir görüşmelerinde Namık Kemal'e "bizim devletin haritası bozuk; orası burası kırılmadıkça necatı (kurtuluşu) kabil olmayacak"

Osmanlılarda gerçek özgürlük savaşı Mithat Paşa'nın öncülüğünde *Meşrutiyet* kavgası olarak başlamıştı ve kavga Abdülhamit'in Mithat Paşa'yı sürgüne yollayarak *Kanun-u Esasi*'yi rafa kaldırmasından sonra da devam etti. Bununla beraber –burada tekrar hatırlayalım- Sultan'ın saltanatının ilk on üç yılında, Bismarck'ın ihtiyatlı diplomasisi ve Şark Meselesi'ndeki kuvvetler dengesi Abdülhamit mutlakiyetçiliğine nispeten ılımlı bir uygulama olanağı vermişti. Bu yıllarda güçlü ve örgütlü bir muhalefete tanık olmuyoruz. Böyle bir muhalefet, ülkede, 1889'da, yani tam da Kayzer II. Wilhelm'in İstanbul'u ziyaret ettiği yıl başlamıştır. Gerçekten de o yıl kurulan *İttihadi Osmani Cemiyeti* hızla gelişmiş ve özgürlük tutkusu içindeki Mülkiyelilerin de umut kaynağı olmuştu. Mülkiye ders programlarında bu yıllarda yapılan değişikliklerden ve sonunda Mizancı Murad Bey'i yurt dışına kaçırmaya zorlayan baskılardan daha önce söz etmiştim. Anılarını yazan bazı Mülkiyelilerin tanıklığına göre bu baskılar ters tepmiş ve *İttihat ve Terakki*'ye gizlice kaydını yaptıran Mülkiye öğrencilerinin sayısı artmıştı.⁷²

Mülkiye Mektebi'nin özgürlük kavgasında daima öğrenciler ön planda oldular. Kuşkusuz öğretim üyeleri arasında da bunlara sempati duyanlar ve ihtiyatlı bir biçimde destek verenler vardı. Yaşanan despotizm ortamında onların açıkça muhalefet yapmaları zaten olanaksızdı. Öğrenciler de bunu biliyor, fakat fırsat çıktıkça hocalarını muhalefet yapmaya kışkırtmaktan geri durmuyorlardı. Örneğin 1880'lerde okulda Muallim-i Sani (müdür yardımcısı) olan Recaizade Ekrem'in, aslında muhafazakâr bir yazar olan Chateaubriand'dan çevirdiği *Atala* piyesi bir tiyatrodan sahneye konulunca, militan Mülkiyeliler toplu halde temsile gitmişler ve olaya siyasal bir nitelik vermek için bir locada oturan Ekrem Beyi “münasebetli, münasebetsiz alkışlamışlardı”. Olayın tanığı ve tertipçilerinden Ali Kemal Bey, anılarında, “zavallı hoca, her neden ise evvela locanın arka tarafına çekilmişti; sonra daha manzara (temsil) bitmeden galiba bu tezahürü hissederek sıvışıp gitmişti” diye yazmıştır.⁷³

demiş, Kemal de ona “haritamız fena ise erkânıharbiyeye tembih buyurursunuz, bir daha muntazamını yaptırırınız” diye yanıt vermişti. Bu konuşmayı, Namık Kemal'in Abdülhak Hamid'e yazdığı bir mektuptan alıntılaman M. C. Kuntay, “Kemal'e göre bu vatan takriben değil, katiyen bizimdi” diyor. Ne var ki, uluslaşma sürecinin yaşandığı bir dönemde, tarih, Namık Kemal'i değil Ali Paşa'yı haklı çıkarmış ve her yerde (savaşarak) tutunmak tutkusu sonunda hiçbir yerde –hatta Anadolu'nun büyük kısmında- tutunamama durumuna yol açmıştı. Bkz. M. C. Kuntay, Namık Kemal, cilt I, s. 1, 180-181.

72 1892 yılında Mülkiye'ye giren Mehmet Fuat Bey'in anılarına göre bu sırada İttihat ve Terakki'ye gizlice kaydını yaptıran öğrencilerin sayısı yirmiyi aşmıştı. Bu durumda, çok daha büyük sayıda da sempatanların olduğunu düşünebiliriz. Bkz. Leskovikli Mehmet Rauf; İttihat ve Terakki Ne idi? İstanbul, Arba Yayınları, 1991, s. 20.

73 Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkararak yaptığı trajik hatayı, trajik bir biçimde hayatıyla ödeyen Ali Kemal'in 1913 yılında kaleme aldığı anıları okul tarihi ile ilgili çok ilginç bilgiler içeriyor. Bkz. Ömrüm, İstanbul, Hece Yayınları, 2004, s. 90-91.

“Hürriyet’in İlanı”na giden süreçte, Mülkiye’de rejime muhalefet de giderek yoğunlaşmıştır. Örneğin Satı Bey’in, anılarında, 1898 yılı için anlattıkları XX. yüzyılın eşiğinde Mülkiye öğrencilerinin nasıl bir ruh hali içinde bulduklarını çok güzel sergiliyor. O devirde Mülkiye’de dini bayramlar merasimle kutlanır ve öğrencilere bayram şekeri dağıtılırdı. Merasim sonunda da, öğrenciler, “bayram şekerine varıncaya kadar kâffe-i (tüm) ihtiyacımızı düşünen” müşfik Sultan “Abdülhamit Han-ı Sâni Efendileri Hazretleri” için “Padişahım çok yaşa!” diye bağırmaya davet edilirdi. İşte 1898 yılı merasiminde hiç beklenmedik bir şey olmuş, öğrenciler “Padişahım çok yaşa!” diye bağırmadıkları gibi şekerleri de yerlere atmış ve çiğnemişlerdi. Müdür bu durum karşısında “hayret ve korkudan sapsarı kesilerek davet ve nidasını tekrar et(miş), fakat yine hiçbir taraftan hiçbir ses çıkmadığını görünce ne yapacağını şaşırarak kaçarcasına bir telaşla git(mişti)”. Olayı anlatan Satı Bey, “Bu umumi isyan ve muhalefet, ani bir surette, müzakeresiz ve ittifaksız oluvermiş idi” diye yazıyor.⁷⁴ O tarihte Mülkiye’yi oluşturan beş, altı yüz öğrencinin, istibdat rejiminin en koyu döneminde böylesine birleşik bir muhalefet cephesi oluşturabilmesi bugün inanılması güç bir direniş hareketi olarak görünüyor.

Mülkiye’de Öğretim ve Öğrenciler

Mülkiye öğrencilerinin uyanıklığı ve özgürlük tutkusu sıkı bir sansür ve kontrol altında olan güdümlü ders programlarından beslenmiyordu. Daha çok öğrenci kalitesinin düzeyinden ve öğrencilerin çok yönlü tecrübesinden kaynaklanıyordu. Mülkiye’de okutulan ekonomi, maliye, devletler hukuku vb. gibi çağdaş disiplinler, aslında, ülkeyi Batı kapitalizmine bağımlı kılan ilişkilerin gerekli kıldığı bazı pratik bilgilerin verilmesinden ibaretti. Özellikle ekonomi derslerine egemen olan “laissez faire”ci liberal doktrin, Ahmet Mithat Efendi gibi Abdülhamit’e yakın yazarlar tarafından dahi eleştirilmiştir.

Ahmed Mithat Efendi’ye göre Osmanlı Devleti, ileri Batı ülkelerinden birkaç yüz yıl geri kalmıştı ve bu yüzden uygulanacak politika da Batı’daki liberal doktrinler değil, XIV. Louis’inin ünlü maliye nazırı Colbert’in ve onu izleyen fizyokratların (Mithat Efendi’ye göre Dr. Quesnay’ın) politikası olmalıydı. Bu konuda açılan tartışmada, bir müderrisin kendisine “Colbert zamanının çoktan geçtiğini” söylemesi üzerine Mithat Efendi “gülmüş” ve şunları söylemişti: “Bizim için Colbert zamanının, geçmek şöyle dursun, henüz hulûl bile etmemiş olduğunu anladım”.⁷⁵ Aslında Ahmet Mithat Efendi bu tarz öğretimin sakatlığını, çok daha

74 Satı’al Husri; Cüretkâr Bir İsyân; Mülkiye Dergisi Kasım-Aralık 2002. (Çankaya’nın Mülkiye Tarihi’nden alınarak tekrar yayınlanmıştır).

75 Ahmed Mithat; İktisat Metinleri, yayına hazırlayan ve sadeleştirenler E. Erbay, Ali Utku; İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2005, s. 215. (İlk baskı 1890). İlginçtir ki o sıralarda Marx da klasik iktisatın

önce, “ekonomi politik fennini tederrüs eder (dersini alır) ve Adam Smith’in yeni kaidesini öğrenir iken” ve bu durumun da öğrencilerde “âcib (şaşırtıcı) ve garib fikirler yarattığına” tanık olduğu zaman anlamıştı. Oysa resmi öğretim, olması gerekenin tam tersineydi. Ve Mithat Efendi burukluk içinde sorar: “Bunca kütüphaneler dolusu hakâyıktan (hakikatlerden) sarf-ı nazar edip de bir Mekteb-i Mülkiye’de, bir Mekteb-i Hukuk’ta tedris olunan birkaç yüz sahifeli ekonominin, yalnız Adam Smith usulünden ibaret bulunan ve elyevm kendi memleketlerince de kabul olunmamış ve tatbik edilmemiş ilme mi esir olalım?”⁷⁶

Mülkiye’de öğretimin ikinci zaafı birçok dersin ezberciliği teşvik eden bir yöntemle okutulması idi. Ali Kemal Bey bunlardan coğrafya dersini anlatırken, ders kitabını “adeta Kuran gibi hıfzıyla(diklerini)”, kitaptaki “her faslı, hatta her sahifeyi – mürettip sehivlerini (hatalarını) bile kaçırmamak üzere- ezberle(diklerini)” anımsar.⁷⁷ Fransızca gibi bazı derslerin çok yüzeysel okutulmaları da çeşitli anılarda şikâyet konusu olan başka bir konuydu. 1877 yılında, yeniden yapılanma hazırlıkları arasında, Mülkiye Mektebi’ndeki öğretimin –Galatarasay Sultanisi’nde olduğu gibi- Fransızca yapılmasının da tartışıldığı ve taraftarlar bulduğu anımsanırsa, bu seçkinler okulunda bu eksikliğin nasıl hissedildiği daha kolay anlaşılır. Ali Kemal, anılarında son sınıfta iken Mülkiye’yi sırf Fransızca öğrenmek için terk ettiğini ve İsviçre’ye gittiğini yazar.⁷⁸

Mülkiye’de öğretim düzeyi kuşkusuz arzu edilir düzeyde olmaktan uzaktı, fakat öğrenci kalitesi ve çağını okumasını bilen (ve öğrencileri tarafından “büyük muallim” diye anılan) bazı öğretim üyelerinin varlığı bu eksikliği fazlasıyla gideriyordu. Ayrıca üst sınıf öğrencilerle diğerleri arasında kurulan ve Satı Bey’in “*Uzvi ve Manevi Muhit*” dediği ortamı yaratan kanallar vardı. Bu kanallar, Satı

Almanya’nın bile ilerisinde olduğunu ileri sürüyor ve şunları yazıyordu: “Almanya’da, bugüne kadar ekonomi politik, (kapitalizm gelişmediği için), yabancı bir ilim olarak kaldı. Orada canlı bir zeminden yoksundu. İngiltere ve Fransa’dan mamul bir madde gibi ithal edildi; onu öğreten Alman profesörlerin kendileri de öğrenci kaldılar ve kendilerine ait olmayan bir realitenin teorik ifadesi, ellerinde, küçük burjuva evrenlerinden ve ters yönden yorumladıkları bir avuç dogmaya dönüştü.” K. Marx; *Le Capital*, kitap 1; Paris, Editions Sociales, 1983. İkinci Almanca baskıya önsözden. s. 10.

76 Marx, aynı kaynak, s. 17.

77 Ali Kemal; *Ömrüm*, s. 38.

78 Aynı eser, s. 89. Aslında Mülkiye Mektebi’nde Sultan Aziz’in Fransa seyahatini izleyen yıl öğretim süresi dört yıla çıkarılarak programa Muhasebe ve Fransızca gibi dersler eklenmişti. (Bkz. Faik R. Unat; *age*, s. 71.) Oysa, 1874 yılında Fransızca dersi programdan çıkarıldı ve yerine Arapça ve Farsça dersleri konuldu. Acaba bu değişiklikte muhafazakâr devlet adamı Cevdet Paşa’nın rolü olmuş muydu? Cevdet Paşa, *Tezâkir*’de, 1873’de bir İslahat Layihası kaleme aldığını söyler ve buradan şu çümleyi alıntılar: “Mülkiye mektebi icab-ı vakt ü hale göre tevsi ve ders cetvellerini ona göre tertip ile buradan çıkarılacak zevâtı derece derece hidemat-ı mühimmede istihdam ile hüsnü idareye muktedir bendegan yetiştirmek zaruriyat-ı asırdandır”. Bkz. *Tezâkir*, 40-Tetimme; Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 101-102. Ali Çankaya, “1877 yılına kadar mektebin umumi durumunda bir iki ders ilavesinden başka değişiklik yoktur” demektedir. *Age*, Cilt: I. s. 636.

Bey'in ifadesiyle, Okul'da "canlı bir tarih ve kuvvetli bir hafıza"nın oluşmasını sağlıyordu. "Birçok arkadaşım gibi, diyor Satı Bey, ben de orada geçirdiğim yedi senelik hayat esnasında rahle-i tedarislerine oturduğum muallimlerin –ne için itiraf etmemeli- pek azına karşı himmet ve minnet duyuyorum. Fakat o mektepte bizi götüren o ateşin hayata karşı pek derin minnettarlıklarla mütehassis oluyorum"⁷⁹. Burada eklemeliyiz ki bu "ateşin hayat", Mülkiyeli olmayan, hatta Mülkiye'deki öğretime ağır eleştiriler yönelten yazarlar tarafından da gıpta konusu oluyordu. Bunlardan, kendisi Mülkiyeli olmayan, fakat uzun yıllar valilik yapmış değerli bir aydın olan Ebubekir Hazım Tepeyran, bu gibi eleştirileri paylaşmakla beraber, sonunda, "Mülkiye mezunlarını kardeş gibi, evlat gibi sevdiğini ve koruduğunu" söylüyor ve "Mülkiye Mektebi tahsili büyük bir nimettir; yazık ki bana nasip olmadı" demekten kendini alamamıştır.⁸⁰

Satı Bey'in "uzvi ve manevi muhit" dediği Mülkiye ruhunda kuşkusuz bir cemaat esprisi sezmemek mümkün değildir. Ne var ki, bu cemaat esprisi günümüzdeki post-moderncilerin savunduğu gibi, çağdaşlık ve rasyonalizm karşıtı bir espri değildi. Tam tersine, Mülkiye geleneği, egemen eğilimleri itibariyle daima akılcılığın ve çağdaşlığın ve bunların siyasal ifadesi olan özgürlüğün savunucusu olmuştur. Koyu Abdülhamit istibdadı altında bile Mülkiye öğrencilerinin bir bütün olarak başkaldırma cesaretini gösterebilmeleri başka türlü nasıl açıklanabilir?

Osmanlı islahat çabaları, "padişah buyruğu" sayılan (ve çoğu kez padişahı kuşatan kliğin eseri olan) bir "kanun" anlayışından, soyut, rasyonel ve evrensel ve bir kanun anlayışına geçiş çabaları şeklinde somutlaşmıştır. Bu çabaların zirvesini teşkil eden 1876 Kanunu Esasi'si, sonunda kabul edilmiş şekliyle, bu hareketlerin o günkü koşullar içindeki sınırlarını da ortaya koyuyordu. Padişahın açık bir Anayasa hükmü (ünlü 113'üncü madde) ile istediği kişileri "sürgüne gönderme" yetkisiyle donatıldığı ve bizzat Anayasa'yı sultana kabul ettiren liderin de bu maddeyle yurt dışına gönderildiği bir ülkede kuşkusuz özgürlük kavgası özürdü.⁸¹ Zaten kısa süre sonra yürürlükten kaldırılan bu Anayasa da ancak bir "program" olarak anlam taşıyabilirdi. Bu "program"ın özelliklerinden biri, ilk kez, "Devlet-i Osmanî tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bilaistisna Osmanlı tabir olunur" diyen 8. maddesiyle laik ve çağdaş bir vatandaşlık anlayışı yönünde yol açmasıydı.⁸² Mekteb-i Mülkiye,

79 Satı'al Husri; Mektebi Mülkiye Hayatını Kuşbakışı Bir Görüş, makale Mülkiye Dergisi'nin Kasım-Aralık 2002 sayısında yeniden yayınlanmıştır.

80 Ebubekir Hazım Tepeyran; Hatıralar; İstanbul, Pera Turizm yayınları, 1998 (ilk baskı 1944), s. 140, 282.

81 Bu maddeye göre, Padişah, "Hükümetin emniyetini ihlâl ettikleri idare-i zabitanın tahkikat-ı mevsukası üzerine sabit olanları" ülke dışına "ihraç" edebilecekti.

82 Aslında Osmanlılarda 1869 yılında çıkarılan ilk Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Osmanlı Devleti'nde ikamet eden herkesi din ve mezhep farkına bakmadan Osmanlı uyruğu sayarak bu

Müslüman olsun ya da olmasın, karşılıklı anlayış ve sevgi içinde yaşayan öğretmen ve öğrencileri ile zaten buna uygun ortamı yaratmış olan bir kurumdu. Bu nitelik, özgürlük ve eşitlik kavgalarının laiklik kavgası olmadan yürütülemeyeceğinin de bir ifadesiydi.

Kısaca Abdülhamid dönemi tüm ülke demokratları gibi Mekteb-i Mülkiye'yi de karşısında buldu.⁸³ Kuşkusuz, Okul, sıkı bir kontrol altındaydı ve Sultan'ın bendeleri gerek öğretim kadrosu, gerekse öğrenciler arasında da sadık bir bende kadrosu yaratmayı başarmıştı. Fakat Mülkiye'ye kimliğini kazandıran ruh, muhalefet ruhu oldu. 1908'de hürriyet ilan edilince Mülkiye'de esen sevinç rüzgârları ve yaşanan bayram havası, artık tüm baskılardan kurtulmuş olan bir ruhun en somut ve en içten bir şekilde dışavurumuydu.

“Hürriyetin İlanı”, Karşı-Devrim ve Kanlı Yıllar..

1908'de *Kanun-u Esasi*'nin yeniden yürürlüğe girişi, bir askeri ayaklanmanın ötesinde, gerek birikmiş muhalefet duygularının, gerekse dünya koşullarının ürünü olmuştur. Uzun zulüm yıllarının aniden sona ermesi her çağda ve her ülkede karışık duygular yaratmıştır. Gerçek devrimciler gibi, (Ömer Seyfettin'in tipleştirdiği) Efruz Bey'lere de hayat veren bu gibi duygular Mülkiye'de de yaşandı.

24 Temmuz 1908'de *Hürriyet'in İlanı*, Okul tatilde olduğu için, öğrencileri kolektif bir hareket ortamında yakalamamıştı. Bu yüzden herhangi bir eylem ya da toplu gösteri yapılmadı. Fakat Okul'da etkinlikler başlayınca yapılan ilk iş, “*Mekteb-i Mülkiye-i Şahane* terkibindeki istibdat rejimini hatırlatan *Şahane* kelimesinin atılarak okulun adını *Mekteb-i Mülkiye*'ye çevirmek” olmuştu. Ve bunu da Okul'da Saray'ın ve istibdadın sembolü haline gelmiş olan Müdür Hacı Recai Efendi'nin okuldan uzaklaştırılması izlemişti. O günleri yaşayan mülkiyeli bir tanığın anılarına göre, bu şekilde, “Hürriyet, anlaşılan ve anlaşılmayan manasıyla, Mülkiye'ye de girmişti. Mekteb Müdürü'nün değişmesiyle Mekteb idaresi yeni rejime intibak etmiş oluyordu. Artık Mülkiye, Zat-ı Şahanenin arz-u hümayunlarına uygun bir ruh taşımaktan ziyade, Meşrutiyet İnkılâbı'nın icaplarına

konuda ilk adımı atmıştı. Fakat kanun, Rona Aybay'ın işaret ettiği gibi, aslında, gayrimüslim tebaanın kapitülasyonlardan yararlanmasını önlemek amacını güdüyordu. 1876 Kanunu Esasi'sinin getirdiği tanım çağdaş bir vatandaşlık anlayışına daha uygundu, fakat bu da çok kısa ömürlü oldu. Bkz. Rona Aybay, *Yurttaşlık (Vatandaşlık) Hukuku*, Ankara, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982. Artun Ünsal (der.), *Tebaa'dan Yurttaş'a Doğru*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.

83 Bu satırları, kendisini “demokrat” sanan birtakım kimselerin Mithat Paşa'nın katilini özlemle andığı, daha önce “laikçilik” diye aşağılanan kazanımların artık doğrudan doğruya “laik cephe” diye aşağılandığı bir konjonktürde yazıyorum. Bu irtica cephesine verilecek yanıtta, eskiden olduğu gibi bugün de Mülkiyelilerin katkısı olacağını umut ediyorum.

hizmet edecek ve bunun için açıkça çalışacak bir hüviyet sahibi olacaktı.”⁸⁴ Fakat daha da önemli ve belki de özgürlük coşkusuna en uygun hareket daha sonra geldi.

1908 ihtilalinin kamuoyuna mal ettiği en önemli reform projelerinden biri “tensikat” (düzenleme), daha doğrusu orduda ve bürokraside yapılması arzulan tasfiye projesi idi. Bundan kastedilen şeydu: İstibdat idaresinde yozlaşmış, çağın gereklerinden uzak kalmış unsurlar devlet aygıtından sökülüp atılacak, yerine çağdaş bir zihniyet yerleştirilecekti. Böyle bir projenin öğretim kurumlarında, özellikle de Mekteb-i Mülkiye’de yankılar uyandırmaması elbette ki olanaksızdı. Gerçekten devrimden kısa bir süre sonra Mülkiye öğrencileri de bu fikre sarılmış ve bu yönde seferber olmuşlardı. O sırada Mülkiye öğrencisi olan Zeki Mesut Alsan, anılarında, bu girişimi şöyle anlatmıştır: “Mülkiyeliler şimdi yeni fikirlere, yeni bilgilere susamış vaziyette, tahsilde tensikat istiyorlardı. Şahıslara karşı bir kin ve garezleri yoktu. Fakat bundan sonra da Mülkiye gibi sosyal, ekonomik, politik bilimler okutulması gereken bir okulda ne tecvidli bir makam ile hukuk-u düvel, ne de Voltaire’i, Rousseau’yu cehenneme mahkûm eden bir İlm-i Hal’i okuma arzusundaydılar.”⁸⁵

Öğrenciler bu hedeflerine ulaştılar mı?

Böyle ihtilal durumlarında idealist hedeflerle oportünist hedefler yer yer birbirine karışır ve sık kullanılan bir deyimle “kurunun yanında yaş da yanar”. Öyle görünüyor ki “Mülkiye tensikati” da böyle oldu ve rejimin aracı olmuş bazı hocaların yanı sıra “dersleri anlaşılmayan” bazı öğretim üyelerine de yol göründü.⁸⁶ Bu operasyonu anlatan bir öğrenci, anılarında şunları yazıyor: “Birinci sınıftan ikinciye geçtiğimiz senenin tatilinde Meşrutiyet ilan olundu. Artık hürriyet vardı; ilk iş olarak hocaları istememeğe başladık”.⁸⁷

Meşrutiyet’in Mülkiye’ye getirdiği, fakat bu kez “tensikat” değil, “genişleme” yönünde olan başka bir değişiklik de o yıl giriş sınavlarının kaldırılması ve sonuç olarak da her yıl kırk öğrenci alınan Okul’a beş yüze yakın öğrenci kabul

84 Bu ve izleyen bilgileri o sırada Mülkiye ikinci sınıfa geçmiş bulunan ve sonraları aynı okulda öğretim üyesi olan Mustafa Zeki Mesut Alsan’ın anılarına borçluyuz. Mustafa’nın Romanı, Ankara, 1943. Aktaran, M. Yavuziğit, age: s. 31-32.

85 Aynı kaynak; s. 34. (“Tecvidli makam”, Kuran-ı Kerim’i usulüne uygun okuma ilmi idi).

86 1908 hareketi ile ondan yarım yüz yıl sonra gerçekleşen 27 Mayıs 1960 hareketi arasında dikkate değer benzerlikler vardır. Bunlardan birincisi her iki iktidar değişikliğinin de özellikle aydınlar tarafından coşku ile karşılanması, diğeri de girilen “tensikat” (tasfiye) işlemleri idi. Tensikat operasyonu her iki harekette de başarılı olmadı. Özellikle 27 Mayıs iktidarının üniversitelerden, aralarında bazı değerli Mülkiye hocalarının da bulunduğu 148 öğretim üyesini sorgusuz sualsiz uzaklaştırmaları iktidar-üniversite ilişkilerini derinden sarstı. Bu gözlemi o sırada olayları Mülkiye’de asistan olarak yaşamış olmanın tanıklığına dayandırıyorum.

87 Ahmet Hilmi Kalaç Hatıraları’ndan naklen M. Yavuziğit, age, s. 35.

edilmesi olmuştu. Aslında bu yenilik Mülkiye dışından dayatılmış, Mülkiye'ye girmek isteyip de bunu başaramayan bazı idadi öğrencilerinin mücadelesi ile gerçekleşmişti. Mülkiye çok arzulan bir seçkinler okulu olduğundan öğrenciler zor bir giriş sınavı ile seçiliyorlardı. Bu yüzden de "cidden çalışkan oldukları halde, iki sene üst üste müsabakaya girip kazanamayan ve yine de gözü Mülkiye'de olan" idadi mezunları vardı. Bunlar bir dernek kurdular ve sonunda isteklerini Maarif Nazırı'na kabul ettirmeyi de başardılar. Nihayet Hürriyet ilan edilmişti ve "Hürriyet devrinde tahdit ve imtiyaz olamazdı".⁸⁸

Özgürlük coşkusunun herkesi sardığı bir ortamda bu karar kuşkusuz demokratik bir karardı ve adeta bir "kültür devrimi" ilkesine dayanıyordu. Ne var ki *Mekteb-i Mülkiye*'nin ne kadroları ne de maddi olanakları böyle bir genişleme için yeterliydi. Zaten sadece bir yıl uygulanan bu kararlar, Okul'a sınavsız girenlerin çok büyük bir kısmı, yıllarını harcadıktan sonra okulu diploma alamadan terk ettiler.

Mülkiyeli öğrencilerin Abdülhamitçi hocalarına karşı yürüttükleri kampanya kısmen başarılı olmuştu; buna karşılık Meşrutiyet'te öğrencilerin ve mezunların örgütlenmesi ve etkinliklerini birer dernek bünyesinde yürütmeleri Mülkiye tarihinde yeni bir sayfa açtı. Öğrencilerin İstanbul'da kurduğu *Müdafimin-i Mülkiye Cemiyeti* Türkiye'de bir ilkti ve Mülkiye talebesini "toplu olarak Mektep idaresine karşı temsil etmek suretiyle, onlara, hürriyetin vermiş olduğu kuvvet ve cüret üstünde yeni bir kuvvet ve cüret daha kazandırmak" amacını güdüyordu.⁸⁹ 1908 Ağustos ayında mezunların kurduğu *Mekteb-i Mülkiye Mezunları İttihad ve Teavün Cemiyeti* ise Şubat 1909'dan itibaren bir de dergi çıkararak düzeyli bir kültürel girişimde bulunmuştur.

Osmanlılarda "Kalemiye'den Mülkiye'ye" geçiş sürecini yetkin bir biçimde inceleyen Amerikalı bilim adamı Carter V. Findley, Mülkiye Dergisi çerçevesinde, çağdaş zihniyete dayalı "yeni bir profesyonellik" anlayışının ortaya çıktığını saptamıştır.⁹⁰ Gerçekten de dergide yayınlanan çeşitli yazılarda, Mizancı Murat Efendi'nin *Turfanda mı, Turfa mı?* başlıklı romanında özlediği, etkin, verimli ve yetenekli bir memur kadrosu savunuluyor ve bunun yolları tartışılıyordu. "Osmanlılarda vatan muhabbeti", "Gayrimüslim tebaanın hizmet-i askeriyesi", "Terbiye-i nisvan", "Bir millet nasıl teali eder?", "Müntehap nahiye müdürleri" vb. gibi başlıklar, "idare-i maslahat, idare-i memleket" tartışması çerçevesinde düşündürücü tezler içeriyordu. Fakat, C. V. Findley'in işaret ettiği gibi, Dergi'de "en nüfuz edici yazıları kaleme alan" Bedii Nuri el Husri'nin imzasını taşıyan ve

88 M. H. Yavuziğit, age, s. 33-34 (Ali Çankaya'nın mülkiyelilerin anılarından derlediği bilgilerden naklen).

89 Aynı eser, s. 37.

90 Carter V. Findley, *Ottoman Civil Officialdom*, Princeton University Press, 1989, s. 243.

taşra eşrafını eleştiren “*Hükümet-i Kırtasiye*” (sayı: 8) başlıklı yazı idare reformu açısından ayrı bir önem taşıyordu.

Bedii Nuri Bey, bu yazısında, terimleri kullanmamış olsa da, patriyarkal (feodal) bir idare anlayışı ile rasyonel (kapitalist) bir idare anlayışı arasındaki farkı ortaya koyuyor ve taşra eşrafını eleştiriyordu. Abdülhamid döneminde, yazarın derebeylerine benzettiği taşra eşrafının baskıları, “eğitimli memurların işten uzak tutulmasının olağan nedeni” olmuştu.⁹¹ Tüm dikkatlerini iltizam ihalelerine odaklamış olan eşraf takımı, bir takım kurnazlıklarla, tarım gelirlerinin tamamen fakirlerin aleyhine işlediği bir vergi sistemi yaratmışlardı. Fakirler gelirlerinin % 40-50’sini vergi olarak öderken zenginlerde bu oran % 3-5 arasında değişiyordu. Sonuç olarak da tarıma dayanan vilayetlerle sanayi ve ticarete dayanan vilayetler arasında vergi açısından bir uçurum ortaya çıkmıştı. Birinci kategori çok az vergi verirken, ikinciler vergi yükünün büyük kısmını yükleniyorlardı. Bu durumda taşra yönetiminin reformu yapılamıyor, eşrafın egemen olduğu vilayet meclislerinin yetkilerinin artması işe yaramıyordu. Reformlar bu yüzden bir kısır döngü içinde sıkışıp kalıyordu.

Taşra eşrafiyla ilgili eleştiriler İttihatçı iktidara karşı başkaları tarafından da yöneltilmiştir. Ne var ki İttihatçı kadrolar bu gibi reform isteklerine kulaklarını tıkıyor; dahası, sinirleniyorlardı.

Mülkiye ve Siyasal İktidar: Kurtuluş ve Cumhuriyet’e Doğru...

Oysa Mülkiyeliler 1908 Devrimi’ni büyük bir coşku ile karşılamışlar ve iktidara destek olmuşlardı. Devrim’in ilk sadrazamlarından biri olan İbrahim Hakkı Paşa, Findley’in çağdaş zihniyetli “yeni profesyonel idareci” tipi dediği öncülerin başında gelen bir mülkiyeli idi.⁹² On üç bakandan oluşan hükümetinin beş üyesi mülkiyeli olan İbrahim Hakkı Paşa her açıdan çağdaş bir zihniyeti oluşturuyordu.⁹³ Hakkı Paşa, o zaman pek de alışılmamış bir şekilde, halkın arasına karışıyor, kahvelere, tiyatrolara gidiyor, kısaca muhafazakârları öfkeli edilecek her şeyi yapıyordu. Hukuk Mektebi’nde tarih ve anayasa dersleri vermiş olan Paşa, “çok laik bir bakış

91 Bu bilgileri C. V. Findley’in özetine borçluyum; age, s. 248.

92 Bu çağdaş kafalı yeni bürokratlar arasında Hıristiyan ve Yahudi kökenli olanlar da vardı. İttihatçı dönemde Türkçülük egemen olunca bunların çoğu ülkeyi terk etti ve geldikleri ülkelerin çağdaşlaşmasına katkıda bulundular. Arnavut kökenli mülkiyelilerle ilgili bir araştırmadan şu bilgileri ediniyoruz. Balkan Savaşı’ndan sonra Mülkiye’den 69 Arnavut asıllı öğrenci mezun oldu. Bunlardan % 55’i Türkiye’de kaldı; fakat bunlardan da % 60’ı sonradan Türkiye’yi terk etti. Yazar, 1890’dan sonraki dönemi “gerici” olarak niteliyor. Natalie Clayer; *Albanian Students of the Mekteb-i Mülkiye* (Elizabeth Özdalga’nın derlediği *Late Ottoman Society, the Intellectual Legacy* içinde, New York, Routledge Curzon, 2005, s. 289-310). Mülkiye çıkışlı Arap öğrenciler konusunda bir araştırma için bkz. Corinne Blake; *Training Arab-Ottoman Bureaucrats: Syrians Graduates of the Mülkiye Mektebi, 1890-1920*; Princeton University Press, 1991.

93 Aynı eser, s. 200.

açısı” sergileyen eserlerinde kuvvetler ayrımı, yargı bağımsızlığı gibi ilkeleri de ön plana çıkarıyordu.⁹⁴ Biraz da bu yüzden sadrazamlığı uzun sürmeyecek (Ocak 1910-Eylül 1911), Babıâli Baskını’ndan sonra yeniden sadrazam yapılmak istenince de bunu reddedecektir.

Aslında siyasal iktidarla mülkiyelilerin balayı uzun sürmemiş, ilişkiler daha önce gerginleşmeye başlamıştı. İttihatçıların giderek sertleşen tutumları, komitacı yöntemleri, aydınlara ve basın mensuplarına (bazıları bugünkü deyimle “yargısız infaz”a dönüşen) zulümleri bu soğukluğun genel nedenleri arasındaydı. Bunun dışında, iktidar çevrelerinde, Mülkiye’ye başından beri aleyhtar bir gurup da okulun kapatılmasına çalışıyordu.

İttihatçı yönetimin bu dönemine egemen olan Türkçü ve Turancı ideoloji, tıpkı Abdülhamid döneminin Panislamizm’i gibi, II. Reich’in damgasını taşıyordu ve yine Abdülhamid döneminde olduğu gibi bu dönemde de kuşkusuz birçok Mülkiye çıkışlı genç idareci –gönüllü ya da gönülsüz- bu emellerin aracı oldular. Fakat bu gibi ideolojik akımlar dini ve etnik açıdan çoğulcu bir yapıya sahip olan Mülkiye içinde doğmadığı gibi, hiçbir zaman Okul’da egemen çizgi haline de gelmedi.⁹⁵ Bununla beraber bu akımlar Mülkiye camiasında da tahribatını yapmaktan geri kalmadı. O kadar ki, öğrenci ve öğretici olarak Mekteb-i Mülkiye’nin onur kaynağı olan büyük eğitimci Satı Bey bile, Türkçülerin kendisine Arap aslını fazlasıyla hissettirmesi üzerine, Türkiye’yi terk etmiş ve Mısır’a yerleşmişti.

Bütün bu olumsuz gelişmeler arasında Mülkiye’de reform girişimleri de eksik değildi. Ünlü Mülkiye hocalarından Abdurrahman Şeref Bey Maarif Nazırı olunca yine bir mülkiyeli olan Gelenbevi-zade Hikmet Bey’i Okul müdürü yapmış ve yeni müdür de okulun yüksek kısmıyla ilgili köklü bir reform gerçekleştirmişti. Buna göre genel kültür veren ilk iki sınıftan sonra üçüncü ve dördüncü sınıflar İdari, Mali ve Siyasi şubeler olmak üzere üç ihtisas bölümüne ayrılıyordu. Ne var ki bu reform 1913–1914 ders yılında uygulanma fırsatı bulmuş olsa da, uzun ömürlü olmadı. Sonunda Okul düşmanları ağır bastılar; 1915 yılı genel bütçesine Mülkiye ile ilgili tahsisat konmayarak okul kapatıldı; daha doğrusu Mülkiye, Darülfünun’a “Ulüm-u Siyasiye Şubesi” adı altında ilhak edildi.⁹⁶

94 Findley, ayrıca, İbrahim Hakkı Paşa’nın Şeriat’ı “doğal hukuk”la bağdaştırma çabası içinde olduğunu yazıyor. Age, s. 200-207.

95 Benzer bir gelişme 1940’larda da yaşanacak ve yine (bu kez Nazi rejimi altında yaşayan) Almanya tarafından körüklenecektir. Dr. Cemil Koçak’ın incelemesine göre 1939 yılında Almanlar 40 Mülkiye öğrencisini Almanya’ya davet ettiler. Dr. Cemil Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991. s. 182. 1940 girişli Sadun Aren hocamız ise, anılarında, “Mülkiye o zaman temayül itibariyle fazla milliyetçi ve muhafazakârdı. Ama bütün Türkiye öyleydi” diye yazar. Sadun Aren, Puslu Camın Arkasından, Ankara, İmge, 2006.

96 M. H. Yavuziğit, age, s. 40-41.

Yakın tarihimizde bu kadar önemli roller oynamış, ünlü devlet adamları, alimler ve sanatkârlar yetiştirmiş bir eğitim kurumunun böylesine sessiz sedasız kapatılmış olması gerçekten şaşırtıcıdır. Bunda, iddia edildiği gibi, savaş masraflarının gündeme getirdiği tasarruf kaygıları rol oynamış olabilir; ayrıca, yarattığı kıskançlıklar ve temsil ettiği çağdaş zihniyetin tehdit ettiği çıkarlar da mutlaka etkili olmuştur. Fakat sanıyorum ki gerçek neden başka yerde aranmalıdır. Bu konuda özgül bir araştırmaya ihtiyaç olmakla beraber, mevcut bilgiler çerçevesinde şu söylenebilir sanıyorum: Artık parti olmaktan çıkıp da bir gizli cuntaya dönüşen İttihat ve Terakki Fırkası, savaşın en kanlı döneminde, en kanlı maceraları tezgâhlarken Mülkiye Mektebi'ni elinde itaatkâr bir araç olarak görmemiştir. Dahası, Okul'un, kanlı girişimlerine muhalefet yuvalarından biri olacağını sezmiştir. Mülkiye herhalde bu yüzden kapatılmıştır. Ve bu yüzdendir ki, bu yıllarda, Alman komutası altında ülkeyi felakete sürüklemiş bir cuntanın işbirlikçisi olmaktansa kapalı kalması Okul için bir onur sayılmalıdır. 1918'de yeniden açılmasını ise, kısa bir süre sonra ülkeden bir Alman gemisiyle kaçacak olan bir sadrazamın övgüleri değil, tarihi işlevi ve ağırlığı sağlamıştır. Burada anımsayalım ki, aradan daha bir yıl bile geçmeden, Mustafa Kemal Paşa, Sivas Kongresi ertesinde, "O İttihatçılar ki, diyordu, milletin zararına birkaç sene süren kötü idareleriyle ve memleketi içinden güçlkle sıyrılmaya çalıştığı bir uçuruma düşürmek cürümüyle bütün dünyada kiskanılmayacak şöhrete sahiptirler".⁹⁷ Kuşku yok ki Mülkiye'de bu felaket koşusunu sezen duygular egemen olduğu için okul kapatılmıştır.

Kurtuluş Savaşı başlarken, İstanbul'da, işgal altında yaşayan bir şehirde varlığını sürdüren bir Okul'un hareket olanakları elbette ki sınırlıydı. Fakat özgürlükçü geleneği içinde, Mülkiye'de gözler Ankara'ya çevrilmiş, umutlar Kuvayı Milliye müfrezelerine odaklanmıştı. Buna karşılık, Saray ve Babıâli'ye egemen işbirlikçi zihniyet de Okul'u çoktan "olağan şüpheliler" listesine ilave etmişti. Öyle ki, İnönü zaferi ertesinde öğrencilerin sevinçlerini masum bir müsamere ile göstermelerine bile tahammül edilmemiş ve kısa bir süre sonra Mektep Müdürü vekâlet emrine alınmıştı.⁹⁸

Görevdeki Mülkiyeliler de daha elverişli koşullar içinde değillerdi. Büyük çoğunluğu Damat Ferit hükümetleri tarafından tayin edilmiş vali ve kaymakamlar, yurtseverlik duyguları ile idari baskılar arasında bocalıyordu ve bir kısmı ihanete sürüklendiyse, birçoğu da, tüm risklere rağmen, kurtuluş cephesinden yana bir duruş sergiledi.⁹⁹

97 Dr. Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, s.169, İstanbul, 1981.

98 M. Hikmet Yavuziğit; age, s. 43.

99 Kamil Erdeha; Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975.

Kurtuluş'a ve Laik Cumhuriyet'e yürüyüş uzun ve zahmetli oldu. Mülkiyeliler bu yola Ali ve Kıbrıslı Mehmet Paşa'ların, Hayrullah Efendi'nin, Mithat ve Münif Paşa'ların ve de Mizancı Murat, Satı Bey ve Abdurrahman Şeref Bey gibi "Büyük Muallimler"inin açtığı kanallarla katkıda bulundular. Bu özgürlük kavgası günümüzde de sürüyor. Sevinçleri ve acılarıyla, zaferleri ve ihanetleriyle bu ayrı bir kavgadır ve öyküsü de ayrıca yazılmalıdır.